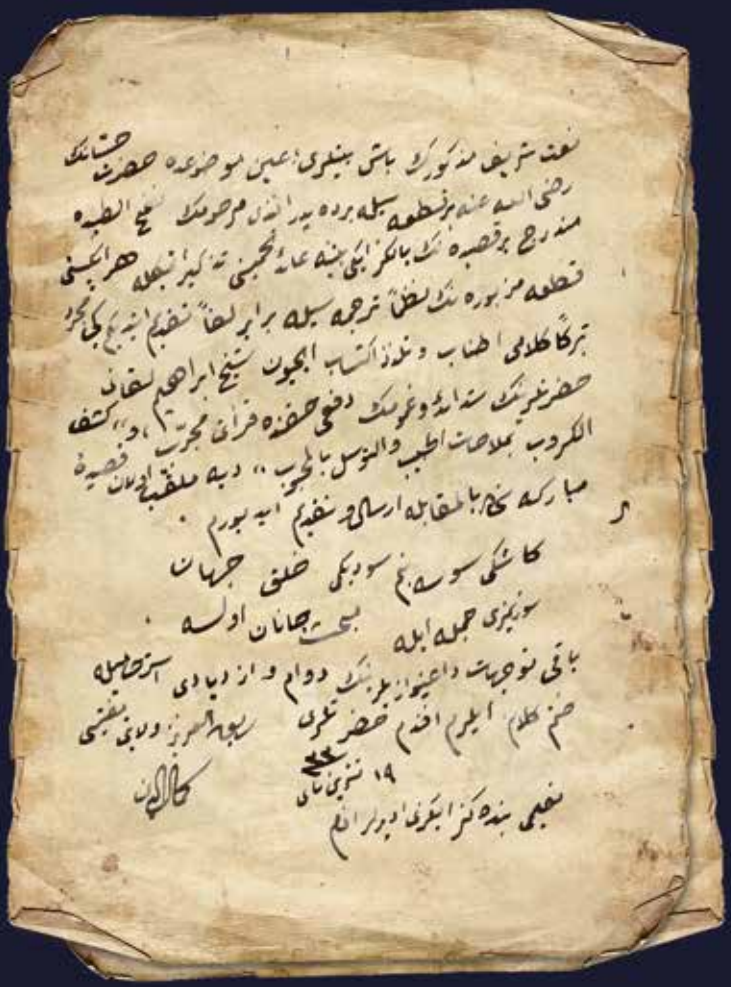
AHMET KARATAŞ

İBNÜLEMİN İLE HARPUTLU MÜDERRİS-MÜFTÜ KEMÂLEDDİN EFENDİ'NİN MEKTUPLAŞMALARI

Kitabın Adı: İbnülemin ile Harputlu Müderris-Müftü Kemâleddin Efendi'nin Mektuplaşmaları

Yazarı: Doç. Dr. Ahmet Karataş
Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, Türk-İslam Edebiyatı Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.
ORCID ID: 0000-0001-8469-2996

Kütüphane Bilgi Kartı
Library of Congress A CIP Catalog Record

KARATAŞ, Ahmet

İbnülemin ile Harputlu Müderris-Müftü Kemâleddin Efendi'nin Mektuplaşmaları
1. Mektup, 2. İbnülemin, 3. Kemâleddin Efendi, 4. Harput, 5. Ahmet Karataş

ISBN: 978-625-400-582-4

Bu eserin basımı **Koloğlu Holding** tarafından gerçekleştirilmiştir.

Baskı/Cilt
Desen Ofset A.Ş.
Matbaa Sertifika No: 44142

1. Baskı: Ocak 2021, Ankara

Bu kitabın tüm hakları saklı olup Koloğlu Holding ve kitabın müellifine aittir. Kitabın tamamı veya bir kısmı 5846 sayılı yasanın hükmü gereği hak sahiplerinin yazılı izni olmaksızın tümüyle veya kısmen, hiçbir yolla ve hiçbir ortamda çoğaltılamaz, yayımlanamaz, depolanamaz.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ **7**

KISALTMALAR **11**

GİRİŞ **13**

BİRİNCİ BÖLÜM

A) İbnülemin'in Mektuplarının Muhtevası **21**

1) 24 Şaban 1313/9 Şubat 1896 Tarihli Mektup 21
2) *Kasîde-i Münferice*'nin Tahmisinin Şerhi İçin Yazılan Takriz 27
3) Birbirine Şiirler Yazan Cemil Sâtı' ve Hüznî İsimli İki Şâirin Aslında İbnülemin Olması 29
4) Fotoğraf Çektirmenin, Resim ve Heykelle Uğraşmanın, Portre/Tablo Asmanın Dinî Hükmü (Suâl) 37
5) Hindistan'da Üç Yüz Bin Kişinin Müslüman Olması 38
6) İbnülemin'in Kemâleddin Efendi'ye Gönderdiği Bir Na't-ı Nebî 40
7) Diğer Mektuplar 46
8) İbnülemin'in Müsveddeleri 48

B) Kemâleddin Efendi'nin Mektuplarının Muhtevâsı **51**

1) Şark İstiklâl Mahkemesi'ndeki Dosyasında Bulunan Müsveddeler 51
2) İbnülemin Koleksiyonu'nda Bulunan Mektuplar 52
   a) 238 numaralı Dosyada Yer Alan Mektuplar 54
      a.a) Fotoğraf Çektirmenin, Resim ve Heykelle Uğraşmanın, Portre/Tablo Asmanın Dinî Hükmü (Cevap) 54
      a.b) Harput Yusuf Kâmil Paşa Medresesi'nin Bazı Meseleleri 60
      a.c) Muhtelif Konular 65
   b) 239 Numaralı Dosyada Yer Alan Mektuplar 67

İKİNCİ BÖLÜM

MEKTUPLAR **75**

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MEKTUPLARLA GÖNDERİLEN BAZI EKLER **209**

1) ***İctihâdnâme*** **209**

2) Ömer Naîmî Efendi'nin Yeniçeriler Tarafından Şehid Edilen Antep Ulemâsı İçin Yazdığı Manzume **217**

3) Kendi Kaleminden Kemâleddin Efendi'nin Terceme-i Hâli **224**

SONUÇ **249**

KAYNAKLAR **253**

LUGATÇE **269**

EKLER **295**

ÖNSÖZ

Çok yönlü bir kültür adamı olan İbnülemin Mahmud Kemal İnal ile Ma'mûretü'l-azîz'in (Elaziz/Elazığ) Osmanlı Dönemi'ndeki son, Cumhuriyet'teki ilk müftüsü Harputlu Mehmed Kemâleddin Efendi arasında mektuplaşmalar onların yaklaşık elli yıllık dostluklarının en bariz alâmetidir. Bu kitapta İbnülemin Mahmud Kemâl'in 15 mektubu, 8 müsveddesi, kardeşi Ahmed Tevfîk'in 1 mektubu, Kemâleddin Efendi'nin 28 mektubu, 6 müsveddesi vardır. Ulaşabildiğimiz ilk mektup İbnülemin'e âit olup 15 Safer 1310/ 8 Eylül 1892 tarihlidir. Son mektup ise 25 Nisan 1935'te Kemâleddin Efendi tarafından kaleme alınmıştır.

Kemâleddin Efendi hilâfeti savunduğu ve inkılâpların aleyhtârı olduğu iddiâsıyla 1926'da Şark İstiklâl Mahkemesi tarafından gözaltına alındığında mektuplar da dahil olmak üzere evindeki bütün evrâka el konulmuş ve bunlar bir daha kendisine iâde edilmemiştir. TBMM'de muhâfaza edilen mahkeme arşivinin 2018'de araştırmacıların istifâdesine açılması sâyesinde İbnülemin'in mektupları ile Kemâleddin Efendi'nin müsveddelerine ulaştık.

Kemâleddin Efendi'nin mektupları ise İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde iki dosya halinde bulunmaktadır. Bu kitabın ana konusu olan söz konusu mektupların bir kısmını iki makale hâlinde neşretmiştik.[1] Ancak makalelerin sadece dijital olarak yayımlanması, İbnülemin'in mektup koleksiyonu üzerindeki çalışmalarımız sürerken Kemâleddin Efendi'nin mektuplarının olduğu yeni bir dosyaya ulaşmamız ve bunun bir makale hacmini aşan boyutta bulunması hasebiyle elimizdeki bütün mektupları bir araya getirdik, yeniden gözden geçirip çeşitli dipnotlar ve

[1] Ahmet Karataş, "İbnülemin Mahmud Kemal İnal ile Kemâleddin Harputî Efendi'nin Mektuplaşmaları- I", *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 8/1 (2019), s. 112-169; a.mlf., "İbnülemin Mahmud Kemal İnal ile Kemâleddin Harputî Efendi'nin Mektuplaşmaları- II", *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 8/2 (2019), s. 619-644.

açıklamalarla zenginleştirerek ekleriyle birlikte kitap hâlinde okuyucuya arz etmeye çalıştık.

Senelerce birbirlerini hiç görmeden mektuplaşan İbnülemin ve Kemâleddin Efendi'nin zengin muhtevâlı mektuplarının yakın dönem edebiyat ve Harput kültür tarihine katkı sağlayacağı kanaatindeyiz.

Çalışmamızın giriş kısmında İbnülemin'le Kemâleddin Efendi'nin hangi vesileyle tanıştıkları ve hangi fâsılalarla mektuplaştıkları hakkında bilgi verilmiş, dostluklarına dâir genel bir değerlendirme yapılmıştır. Birinci Bölüm'de İbnülemin ve Kemâleddin Efendi'nin mektuplarının muhtevâsı çeşitli yönleriyle incelenmiştir. İkinci Bölüm'de mektupların ve müsveddelerin bugünkü harflere aktarılmış hâli bulunmaktadır. Bu metinlerde geçen Arapça ve Farsça ibâreler açıklanmış, mektuplarda işâret edilen yahut kısa geçilen bazı hususlar dipnotlar vâsıtasıyla detaylandırılmış, iktibâsların kaynakları tespit edilmiştir. Metinler bugünkü harflere aktarılırken yakın dönem olması hasebiyle transkripsiyon kullanılmamış, imlâda mümkün olduğunca bugünkü kullanım esas alınmış, anlam karmaşasına yol açmaması için yalnızca "ق" harfinden sonra gelen uzun "a" sesi ("ا" harfi) "ā" şeklinde yazılmıştır. Üçüncü Bölüm'de mektuplarla birlikte gönderilen bazı eklere yer verilmiştir. Mektuplarda değinilmiş olmasına rağmen bu ekler bugün onlara ilişik veya onlarla aynı zarflarda değildir. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi ve Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Kütüphanesi'ndeki yazmalar üzerinde yaptığımız teferruatlı araştırmalar neticesinde tespit ettiğimiz bu metinler mektuplar kadar orijinal, değerli ve dikkat çekicidir. Okuyucuya kolaylık sağlaması için kitabın sonuna lugatçe, kitaba görsel açıdan zenginlik katmak amacıyla da bazı sayfalara Harput ve kitabın muhtevâsına dâir fotoğraflar eklenmiştir.

Kemâleddin Efendi'nin mektuplarına İstanbul Üniversitesi'nin değerli Rektörü Prof. Dr. Mahmut Ak'a yazdığımız elektronik mektup vesilesiyle ulaştık. Kendilerine şükran ve saygılarımı arz ederim. İstanbul Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanı Dr. Pervin Bezirci ve Nadir Eserler Kütüphanesi Şube

Müdiresi Öğr. Gör. Nuriye Yasemen Akçay Hanımefendiler güleryüzlü ve samimi alâkalarıyla mektupları incelememe imkân tanıdılar ve bunların kaliteli biçimde fotoğraflanıp bana verilmesini sağladılar. Kendilerine çok teşekkür ederim.

Mektuplardaki bazı Arapça beyitlerin tercümesinde Arş. Gör. Uğur Boran ve Arş. Gör. Mehmet Halit Ayar'ın, bazı kelimelerin okunmasında Dr. Abdullah Uğur'un yardımlarını gördüm. Hepsine ayrı ayrı teşekkür ederim.

Kitabın okuyucuyla sorunsuz bir şekilde buluşması için gerekli bütün direktifleri veren İNTES Genel Sekreteri saygıdeğer Habip Necati Ersoy Beyefendi'ye içtenlikle şükrânlarımı sunarım.

Hikâyesi yedi yıl öncesine dayanan uzun ve yorucu çabalarım neticesinde Kemâleddin Efendi'nin hayatı, eserleri ve muhitiyle alâkalı bir dizi kitap yayıma hazır hâle geldi. Bu serinin yayımlanan ilk kitabı *Harput Yusuf Kâmil Paşa Medrese ve Kütüphanesi* başlığını taşımaktaydı. Elinizdeki çalışma söz konusu serinin ikinci kitabıdır. Kemâleddin Efendi'nin torunu merhume Nezihe Koloğlu Hanımefendi'nin çocukları, Koloğlu Holding'in değerli yöneticileri Veysi- Naci- Celal Koloğlu Beyefendiler ilkinde olduğu gibi bu kitabın da yayımını büyük bir âlicenâplık ve hamiyetle üstlendiler. Gösterdikleri vefâ ve kadirşinâlık her türlü teşekkürün fevkındedir. Kendilerine minnet borçluyum.

Şâirin

إنَّ اٰثارَنَا تَدُلُّ عَلَيْنَا ... فَانْظُرُوا بَعْدَنَا اِلَى الأثَارِ

(Eserlerimiz bizim kim olduğumuzu gösterir, o hâlde bizden sonra onlara bakınız.) şeklindeki beyti fehvâsınca müderris-müftü Harputlu Kemâleddin Efendi'nin hayatını ve şahsiyetini, geriye bıraktığı ilmî eserleri, şiirleri, mektupları vesâir evrâkı vâsıtasıyla okuyucuya tanıtma gayretimiz devâm edecek.

Nâzırız dergâh-ı Mevlâ'ya inâyet bekleriz.

Ahmet Karataş
İstanbul 2020

-36-

[Kemâleddin Efendi]

Bihî

el-Ma`rûz:

Emirnâme-i cevâbîleri şeref-vârid olarak dâ`îniz bir hiss-i samîmî-i mefharet ile mütehassis olduğum hâlde minnetdâr, vâyedâr-ı mesâr-ı bî-şümâr etdi. Mecmû`a-i mükemmele-i edîbânenizin meziyyet ü değerini bi-hakkın takdîr etmek istemeyen câhilân-ı kadr-nâşinâsâna ilk nazarda ta`accüb edilirse de hakîkatde kâlâ-yı kemâl-i erbâb-ı kemâli kemâliyle takdîr eylemek husûsunun münhasıran ikmâlât-ı zâtiyye ve irfân-ı sahîh ile ittisâf ederek tekemmül etmeye tevakkuf edeceğini ve ma`a hâzâ " مَنْ صَنَّفَ فَقَدِ اسْتُهْدِفَ"[218] kazıyyesinin tazammun etmiş olduğu hikmet-i sahîhayı insân nazar-ı im`âna aldıkça ta`accüb ve teşekkî değil belki şu hâl-i garâbet-iştimâle dâimâ muntazır ve mütehammil olmak lâzım gelir. Âlem-i irfâna âsâr-ı ceyyide tevdî` etmek isteyen ulemâdan, üdebâdan hiçbir zât yokdur ki mu`âsırîn arasında mahsûd olmasın. Bununla berâber müşârünileyhimin hussâd ü a`dâları tarafından gördükleri ta`n-ı mütevâlî ve serzeniş kendilerinin bu bâbdaki himemât-ı hayriyyelerini aslâ halel-pezîr etmedikden başka bilakis sa`y u gayretlerini müzdâd edip ahlâfın lisân-ı hürmet ve takdîrleri ile yâd olmalarına sebeb-i muttasıl olmuşdur. Binâenaleyh şevk u sevk-i tabî`î [s. 2] ma`ârif-perverîlerine noksân getirmeksizin bu husûsda da eslâf-ı kirâma taklîd ü tebe`iyyet ve mu`âsırînin ehl-i insâf olanlarıyla ahlâkımıza âsâr-ı ceyyid ü cedîde ihdâ buyurmaya bezl-i uluvv-i himmet ü inâyet buyurmalarını bilhâssa recâ ederim.

---

[218] Hicrî II. asrın meşhur edîb ve mütercimlerinden İbnü'l-Mukaffaʿa (ö. 142/759) ve III. asır Arap edebiyatının en büyük isimlerinden Câhız'a (ö. 255/869) nisbet edilen bu cümle "Tasnîf eden (kitap yazan) hedef olur." anlamına gelmektedir. (bk. Sehâvî, *Fethu'l-mugîs bi-şerhi Elfiyyeti'l-hadîs* [thk. Abdülkerim b. Abdillah el-Hudayr- Muhammed b. Abdillah Al-i Fuheyd], Riyad: Mektebetü Dâri'l-Minhâc, 1426, III, 343; Husrî el-Kayrevanî, *Zehrü'l-Âdâb ve semerü'l-elbâb* [thk. Ali Muhammed el-Bicavî], [Kahire:] Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1953, I, 142.)

Talebe ve ketebenin edebiyât-ı Arabiyye'ye intisâb ârzûsunda bulunan bir kısmına *Mütenebbî Dîvânı* tedrîs etmekdeyim. Şu hâlde ma`rûzât-ı sâbıka-i âcizânemi müekkid olarak bugün tesâdüf etdiğimiz şu beyti hâk-i pâ-yı ulyâ-yı edîbânelerine takdîm ile arz-ı hakîkat etmiş oluyorum:

وَمَنْ ذا الذي يَقْضِي حُقُوقَكَ كُلَّهَا ... وَمَنْ ذا الذي يُرْضي سِوَى مَنْ تُسَامِحُ[219]

Takdîm etmiş olduğum gazellerde maksadı tağlît edecek derecede yanlış bulunması dâ'îniz mahzûn ve mahcûb etdi. Acaba anlaşılması gayr-ı kābil olduğu ifâde buyurulan hangi beyitleridir? Kâşki istîzâh buyuraydınız. Çünki acele ve meşgûl bir zamân içre yazdığım o arîzamı mücerred emr-i sâbık-ı âlîniz üzere biraz mufassal yazmış ve zarûrî istenilen gazellerin istinsâhı da bir derece hatt-ı hüsn ashâbından bildiğim mübtedî bir mollaya havâle eylemişdim. Gerek o kadar fenâlık olmaya idi. Nasılsa demek tashîhine kemâliyle dikkat edememişiz. İştibâh nerede ise emr ü iş`âr buyurmaları muntazardır.

Hoca Rahmî Efendi'nin[220] matbû` dîvânı takdîm edildi. Bu kitâb da [s. 3] cüz'î küllî galatdan sâlim değildir. Fakat kābil-i tashîh olsa

---

[219] Meşhur Arap şâirlerinden Mütenebbî'nin bir gazelinde yer alan bu beyit "Senin hakkını bütünüyle kim ödemeye muktedir olabilir? Seni kim tamamen râzı edebilir? Bu türden bir takdir ve rızâ ancak senin o kişiyi hoş görmen ve ondan gücünün üzerinde bir şey beklememenle mümkündür." mânâsına gelmektedir. (*Dîvânü'l-Mütenebbî,* s. 361.)

[220] Tam adı "Mehmed Rahmî" olan Rahmî Efendi 1802'de Harput'un, İbnülemin'in tabiriyle "*nûr-ı medeniyet ve marifetden istifâza edemeyen*"* ova köylerinden Hoğu'da (Yurtbaşı) doğmuş, Kemâleddin Efendi'nin büyük dedesi müftü Ahmed Efendi'den ders almış, dedesi Ömer Naîmî Efendi'yle beraber Antep ve Kayseri'de eğitimine devam etmiştir. Harput'a döndükten sonra köyündeki medresede ders okutmakla hayatını sürdürmüş, şiir ve inşâyla meşgul olmuş, 1303/1886'da vefat etmiştir. Matbu divânı dışında basılmamış *Tuhfe-i Dostân Şerh-i Bostân* isimli bir eseri vardır. Rahmî Efendi medrese tahsili esnasında birçok eser de istinsâh etmiştir. Bunlardan 12 Ramazan 1240/ 30 Nisan 1825'te Antep'te istinsah ettiği Ahmed Hayatî el-Elbistânî'nin *Şerh-i Tuhfe-i Vehbî* adlı eseri Efendigil Koleksiyonu'nun AÜİF Kütüphanesi'ndeki yazmaları arasındadır (nr. 36833). (Rahmî Efendi hakkında daha teferruatlı bilgiler için bk. İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri,* III, 1326-1328; İshak Sunguroğlu, *Harput Yollarında,* II, 286-292; İbrahim Kavaz- M. Naci Onur, *Harputlu Rahmî Dîvânı,* Ankara: Ertem Matbaası, 1996, s. 3-20; Ahmet Karataş, "Yeni Bilgiler Işığında Harputlu Şâir Rahmî Efendi ve Sâre Hatun (Sarahatun) Câmii'nin Yeniden İnşâsına Yazdığı Kaside", *Fırat Üniversitesi*

gerekdir. Mezkûr dîvânçeden bendenizde gâyet musahhah ve iyi kâğıdlı bir nüsha vardı, geçen sene[lerde] müfettiş Şâkir Beg ile birlikde vilâyetimize gelmiş ve bu vesîle ile de mülâkāt olunarak sevişilmiş olan Dâniş Begefendi Hazretlerine takdîm etmişdim.[221] Kitâbın nüshası pek azalmış olduğundan çok taharrî etdim ise de müsta`mel ve kirli olarak bu nüshayı ancak elde edebildim. Kusûra

---

Harput Araştırmaları Dergisi, VII/13 [2020], s. 51-86; a.mlf., "Harputlu Şâir Rahmî Efendi'nin Neşredilen Divânında Bulunmayan Bazı Şiirleri", *Şarkiyat Mecmuası*, sy. 36 [2020], s. 1-42.)

* Hoğu'yla ilgili bu tavsifi her ne kadar İbnülemin yapmışsa da onun İstanbul'a çok uzak mesafedeki Harput'un yüzlerce köyünden biri hakkında böyle bir müşâhedeye sahip olması mümkün gözükmemektedir. Dolayısıyle bu bilgiyi ona Kemâleddin Efendi'nin Rahmî Efendi'yle ilgili terceme-i hâl yazısında verdiğini düşünüyoruz.

221 Kemâleddin Efendi'nin bahsettiği "Şâkir Bey", II. Abdülhamid'in seçkin adamlarından Ahmed Şâkir Paşa'dır (ö. 1899). "Dâniş Beyefendi" ise 1912'de Dâhiliye Nazırı olan Ali Dâniş Bey'dir (ö. 1918). II. Abdülhamid Ermeni meselesini halletmek üzere kararlaştırdığı bazı reformları denetlemek amacıyla Şâkir Paşa'yı Anadolu ıslahatı umum müfettişi sıfatıyla Trabzon, Ankara, Kastamonu, Halep ile vilâyât-ı sitte diye tabir edilen Erzurum, Van, Ma`mûretü'l-azîz (Harput), Diyarbekir, Sivas ve Bitlis'e bir heyetle birlikte göndermiş, o da buraları yoğun bir çalışma programına göre iki defa dolaşarak (1896, 1898) söz konusu ıslahat maddelerini büyük ölçüde uygulamaya muvaffak olmuştu (bk. Ali Karaca, "Şâkir Paşa", *DİA*, XXXVIII, İstanbul: TDV Yayınları, 2010, 307-308). 1894'te Hâriciye Nezâreti Umûr-ı Şehbenderî Müdürlüğü'ne atanan Ali Dâniş Bey de 1895'te Şâkir Paşa'nın maiyyetine memur olarak dahil edilmişti. Ahmed Şâkir Paşa 1896'nın yaz aylarında aralarında Dâniş Bey'in de bulunduğu kalabalık bir heyetle Harput'a gelmiş ve burada kaldığı süre içerisinde çok iyi ağırlanmıştı. (bk. İshak Sunguroğlu, *Harput Yollarında,* II, 365.) Kemâleddin Efendi bu sırada her ikisiyle tanışmış ve Rahmî Efendi'nin divânını Dâniş Bey'e hediye etmiş olmalıdır. Binâenaleyh, 1904'te yazdığı bu mektubunda Şâkir Bey ve Dâniş Bey'in "geçen sene" (1903) Ma`mûretü'l-azîz'e geldiğini söylemesi sehivdir. Zira Şâkir Paşa 1899'da vefat etmiştir. Bu sebeple "geçen sene" ibâresini "geçen sene[lerde]" şeklinde tashih etmek zorunda kaldık. (bk. Mehmed Zeki Pakalın, *Sicill-i Osmanî Zeyli* [yay. haz. Özen Tok], Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2008, V, 38-42; *a.g.e.* [yay. haz. Şakir Batmaz- Gülbadi Alan], Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2009, XVII, 62-63.

bakmamaları müsterhamdir.[222] *Esbiyye*'nin [metni] dîvânçede münderiç olduğundan ayrıca tahrîr ve takdîmine hâcet kalmadı.[223]

Merhûmun İzzet Paşa[224] ile olan letâif ve müşâ`aresine müfredâtıyla vâkıf değilim. Şu kadar ki dîvânçesinde münderiç

---

[222] Kemâleddin Efendi'nin gönderdiği "bu kirli ve kullanılmış" nüsha İÜNEK İbnülemin Koleksiyonu'nda olup 614 numarayla kayıtlıdır. 1303'te Ma`mûretü'l-azîz Matbaasında basılan bu divân 108 sayfadan müteşekkildir.

[223] Mektuptan anlaşıldığı kadarıyla İbnülemin, Kemâleddin Efendi'den Rahmî-i Harputî hakkında malumât istemiş ve onun *Divan*ı ile *Esbiyenâme* manzumesini yazıp kendisine göndermesini ricâ etmiştir. Kemâleddin Efendi de mektupta Rahmî Efendi'yle ilgili bildiklerini anlatmakta ve divânını bu mektupla yolladığını yazmaktadır. *Esbiyenâme*'nin metni de divânda bulunduğundan onu ayrıca yazma ihtiyacı duymadığını belirtmektedir. *Esbiyenâme*, Rahmî Efendi'nin yakın arkadaşı Ömer Naîmî Efendi'nin oğlu Abdülhamid Hamdî Efendi'ye ithâfen yazdığı 67 beyitlik bir manzumedir. Rahmî Efendi manzumede bir kış mevsiminde şehirden köye (muhtemelen kendi köyü olan Hoğu'ya) at sırtında giderken çektiği sıkıntıları nükteli bir üslupla anlatmaktadır. Üç kısımdan oluşan manzumenin birinci kısmında Abdülhamid Hamdî Efendi medhedilmiş, ikinci kısımda çok zor geçen yolculuk mâcerası anlatılarak yaşlı, zayıf ve çelimsiz at yerilmiş, son kısımda da yalnızlıktan ve felekten şikâyet edilmiştir. "*Bir hengâm-ı şitâ şehrden karyeye azîmetimizde bir bârgîr-i süst-endâm, harûn-ı nâ-mevzûn-ı kec-hırâma râkib olup esnâ-yı râhda envâ`-ı mihnet ü esnâf-ı şiddet ü felâkete dûçâr u giriftâr olduğumuzu beyânla Efendizâde fazîletlü Abdülhamîd Hamdî Efendi'ye berâ-yı zarâfet inşâdıyla gönderilen Esbiyyenâme-i zarîfânedir*" başlığı taşıyan manzumeyi Fikret Memişoğlu nesre çevirerek yayımlamıştır. Manzume Bahir Selçuk tarafından akademik usuller çerçevesinde çeşitli yönleriyle incelenmiştir. Manzumenin içinde bulunduğu divan ise iki defa bugünkü harflere aktarılarak yayımlanmıştır. (bk. Rahmî-i Harputî, *Dîvân,* AÜİF Kütüphanesi, Yazmalar Blm., nr. 36812, vr. 11^{b}-13^{b}; *Dîvân-ı Rahmî-i Harputî,* Ma`mûretü'l-azîz: Vilâyet Matbaası, 1303, s. 22-26; Gönül Hatay Eren-Halil Erdoğan Cengiz, *Rahmî-i Harputî Divanı,* Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996, s. 57-65; İbrahim Kavaz- M. Naci Onur, *Harputlu Rahmî Dîvânı,* s. 82-92; Fikret Memişoğlu, "Rahmi Hoca", *Yeni Fırat,* sy. 12 [Elazığ 1963], s. 11-12; *a.g.e,* sy. 13 [Elazığ 1963], s. 18; Bahir Selçuk, "Harputlu Rahmî'nin Esbiyenâme'si Üzerine", *Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi,* I/2 [2014], s. 1-21.)

[224] 1863-1867 yılları arasında Harput valiliği yapan Hacı Ahmed İzzet Paşa XIX. asrın başlarında doğmuştur. Bazı memuriyetlerinin ardından Harput haricinde muhtelif târihlerde Hakkâri, Şâm, Cidde-Hicâz, Girit, Diyârbekir, Trablus-ı Garb, Sivas, Erzurum ve son olarak Edirne vâliliklerinde bulunmuş, 1310/1893'te burada vefât etmiştir. Kaynaklar iyi bir hattât, şâir, edîb olan İzzet Paşa'nın nev'i şahsına münhasır bir zât olduğunu yazmaktadır. "Pezevenk" anlamına gelen "teres" kelimesini "İnandı teres! Anladı teres! Geldi teres! Gitti teres!" gibi cümleler içinde çok sık kullandığı için adı "Teres İzzet Paşa"ya çıkmıştır. Bu kelimeyi çok tekrar etmesi, nükteleri ve garip ahvâli fıkralara konu olmuştur. İzzet Paşa Harput vâlisi

olan medhiyyesini[225] ve "*Görüp âyînede gonce dehânın…*" matla`ıyla başlayan tercî`-i bendini müşârünileyhe takdîm ederek münâsib câizeler aldığını efendi-i merhûmdan ve kendisinden işitmişim. Hattâ o tercî`-i bendi takdîm etdikde Paşa kāle ve hâle münâsib olmak üzere hocaya bir denk şeker vermiş olduğunu bizzât kendiden işitdim.[226]

---

iken Sultân Abdülaziz'in tahta çıkışının beşinci yılı (1866) şerefine, Harput'un eteklerindeki ovada yayılmış bulunan; hükûmet konağı, cami, mekteb gibi yapıların da inşâ edildiği ve o güne kadar Ağavât Mezra`ı/ Mezra` diye anılan meskûn mahallin adının Ma`mûretü'l-azîz olarak değiştirilmesi yönünde tezkere hazırlayıp Sadâret'e göndermiştir. Teklifin kabul edilmesi üzerine Harput vilâyetinin adı Ma`mûretü'l-azîz olmuştur.

Ahmed İzzet Paşa'nın inşâ ve ihyâ ettiği birçok eser arasında bilhassa Elaziz'de bir zamanlar Bağdat Caddesi olarak bilinen şimdiki Gâzi Caddesinde kendi adına, Erzincan'da da kendisinden 40 yıl önce vefât eden çok sevdiği ve unutamadığı oğlu Hurrem Paşa adına yaptırdığı camiler meşhurdur. Rahmî Efendi Elaziz'deki İzzet Paşa Camii'nin yapılışına (1282/1865) bir tarih manzumesi yazmış ve bu manzume caminin dış duvarına kitâbe şeklinde hakkedilmiştir. Elaziz'in ilk matbaasının da (Müzellefzâde Rızâ Efendi Matbaası) İzzet Paşa'nın vâliliği esnasında kurulduğunu, bu matbaada ilk basılan eserin ise Kemâleddin Efendi'nin dedesi Ömer Naîmî Efendi'nin *Manzûme-i Na`îmiyye*'si (1866) olduğunu ayrıca belirtmemiz gerekir. (Daha teferruatlı bilgi için bk. Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî,* İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1311, III, 465; Fatin Dâvûd, *Hâtimetü'l-eş`âr* [haz. Ömer Çiftçi], Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017, s. 350 [https://ekitap.ktb.gov.tr]; İbnülemîn, *Son Asır Türk Şâirleri,* II, 756-763; Ahmed Bâdî Efendi, *Riyâz-ı Belde-i Edirne* [haz. Niyazi Adıgüzel-Raşit Gündoğdu], Edirne: Trakya Üniversitesi Yayınları, 2014, II/I, 1082-1084; İshak Sunguroğlu, *Harput Yollarında,* I, 206-213; *a.g.e.,* II, 534; Fikret Memişoğlu, "Elazığ'da Basın Hayatı", *Yeni Fırat,* sy. 22 [İstanbul 1964], s. 21.)

[225] "*Kasîde Der Sitâyiş-i el-Hâc İzzet Paşa Be-münâsebet-i Terbiye-kerdeneş Ba`zı Eşkiyâ-yı Ekrâd-ı Ma`mûretü'l-azîz*" (Ma`mûretü'l-azîz'deki bazı Kürt eşkiyânın hakkından gelen Hacı İzzet Paşa'yı övme maksadıyla yazılan kasîde) başlığı taşıyan bu Türkçe manzume 52 beyitten oluşmaktadır. Kasîdede Elazığ'ın Sivrice ilçesi sınırlarında bulunan Hazarbaba Dağı'nda meskun yol kesen, adam öldüren, hırsızlık yapan, ırza, mala musallat olan, isyankâr, Heftsar (Haftasar) Kürtlerinin üzerine asker salarak onları yakalayıp hapse tıkan vali İzzet Paşa medhedilmektedir (bk. *Dîvân-ı Rahmî-i Harputî,* s. 18-21.)

[226] Bu tercî-i bend Rahmî Efendi'nin divânında "*Tercî-i Bend-i Müsellem ü Mergûb*" başlığıyla yer almaktadır. (*Dîvân-ı Rahmî-i Harputî,* s. 11-12.) Rahmî Efendi beş bendlik bu manzumesini tutî (papağan), şeker, ayna, gurbet ilişkisi üzerine kurgulayarak oluşturmuştur. Dolayısıyle İzzet Paşa'nın ona takdim ettiği "münâsib câizeler" arasında şeker dışında aynanın da bulunması muhtemeldir.

Matbu neşirlerin tamamında çeşitli hatalı baskı ve okuyuşların olması sebebiyle Kemâleddin Efendi'nin istinsâh ettiği yazma nüshadan bugünkü harflere aktardığımız söz konusu tercî-i bend şöyledir:

Görüp âyînede gonce dehânın şûh dildârın
Muhabbetden dem urdu rîze rîze kand-i güftârın
Nemek-pâş-ı mezâk-ı şevk olur nutk-ı şeker-bârın
İdüp cânın fedâ yâdıyla gül-ruhsârını yârın
Hevâ-yı la`l-i şîrîn-lebinden hâk olan zârın
Nebâtın mı yedin tûtî ki mercân oldu minkārın

Gelüp güftâra gâhi sîneden def`-i gam eylersin
Ne endîşeyle bilmem geh zebânın ebkem eylersin
Gam-ı hicrân-ı yâri gâh olur ki hemdem eylersin
Durup bir kûşede kendi dilince mâtem eylersin
Hevâ-yı la`l-i şîrîn-lebinden hâk olan zârın
Nebâtın mı yedin tûtî ki mercân oldu minkārın

Şeker-rîz-i melâhat oldu güftârın senin böyle
Nedendir bu dehânın hûn-ıla âlûdedir öyle
Ne reng itdün leb-i dildâre mi reşk eyledin söyle
Bu sırr-ı mübhemi şîrîn-zebânınla beyân eyle
Hevâ-yı la`l-i şîrîn-lebinden hâk olan zârın
Nebâtın mı yedin tûtî ki mercân oldu minkārın

Beğendin hüsn-i sûretle görüp âyînede kendin
Rüsûm-ı şîve-i güftârı hep sen senden öğrendin
Leb-i dilberlere taklîd ile şekkerle beslendin
Dem-â-dem yersin ammâ bilmedin kandan gelür kandin
Hevâ-yı la`l-i şîrîn-lebinden hâk olan zârın
Nebâtın mı yedin tûtî ki mercân oldu minkārın

Vatandan dûr olup gurbetde kaldın böyle âvâre
Kafes-bend-i gam-ı hicrân olup sen başladın zâre
Dehânın kana batdı seyr iderken la`l-ı dildâre
*Meger **Rahmî** gibi zahm-ı dili arz eyledin yâre*
Hevâ-yı la`l-i şîrîn-lebinden hâk olan zârın
Nebâtın mı yedin tûtî ki mercân oldu minkārın

(Rahmî-i Harputî, *Dîvân,* AÜİF Kütüphanesi, Yazmalar Blm., nr. 36812, vr. 6^{a}-6^{b})

İzzet Paşa'nın ona buna "teres" ta'bîrini isti'mâl etmekde olduğu elbette mesmû'-ı âlîniz olmuşdur. İşte buraya münâsib bir şey arz edeceğim. Harput ulemâsından Hacı Yunus Efendizâde Hacı Mehmed Efendi vardı.[227] Bu zât, ilmi pek âdî derecede ise de kendisi bu havâlîce [s. 4] gâyet zengin, müteneffiz, natûk, muktedir bir kimse olup cedd-i merhûma[228] mu'âsır ve mu'ârız idi.[229] Mûmâileyhin kulağı pek sağır olduğundan cedd-i merhûm ve ashâbı arasında ondan kinâyeten "*Receb*" ta'bîri kullanılırdı. Bu da "*Recebü'l-Esam*" ta'bîr-i şehîrinden me'hûz[230] ve herifin sağırlığına işâret olarak bir şifre idi. Bir de gâyet latîf ve zarîf, fakat kulağı sağır Sa'îd Efendi nâmında vilâyetin bir mahkeme-i şer'iyye kâtibi vardı. Bu zât be-her vakt bizim efendilerin ve Rahmî Efendi'nin meclislerine dâhil ve mülâzım idi. Neyse bir gün cedd-i merhûm İzzet Paşa'nın mûmâileyh Hacı Mehmed Efendi'ye gizlice hitâb ederek "*Geldi teres, gitdi teres*" gibi sözlerini duyar. Kalben memnûn olursa da hem-meslek olmak cihetiyle bir tarafdan da canı sıkılır. Rahmî ile birlikde oturur iken hocaya der ki:

---

[227] Hacı Mehmed Efendi, Yukarı Hohlu İbrahim Efendi'nin torunu, Harput ulemâsından müftü-müderris Hacı Yunus Efendi'nin oğlu olan Mehmed Emin Lutfî Efendi'dir. Bu zât müftü-müderris Ömer Naîmî Efendi'nin de yakın arkadaşı olup 1261/1845'ten önceki bir zaman diliminde onun gibi Harput müftülüğü yapmıştır (bk. Abdullah Yenişehrî, *Behcetü'l-fetâvâ*, AÜİF Kütüphanesi, Yazmalar Blm., nr. 35940, vr. 1[a]'da bulunan tesâhüp kaydı). Hacı Mehmed Efendi Harput'un en zengin özel kitap koleksiyonuna sahip idi. Rivâyete göre konağında 1500-2000 cilt kitap bulunmaktaydı. Bu kitaplar vefâtından sonra dağılmış, bir kısmı Kemâleddin Efendi'ye intikâl etmiştir. Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki Harput koleksiyonunda da Mehmed Efendi'nin mührünü taşıyan kitaplar mevcuttur. Bu konuyla ilgili Harput Yusuf Kâmil Paşa Medrese ve Kütüphanesi'ne dair hazırladığımız çalışmada daha teferruatlı bilgi yer almaktadır. (Ayrıca bk. İshak Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, II, 276-277).

[228] Ömer Naîmî Efendi.

[229] Hacı Mehmed Efendi'nin aldığı eğitime, resmî vazifelerine, koleksiyonuna, istinsâh ettiği risâlelerine baktığımızda Kemâleddin Efendi'nin onun ilmini yetersiz bulmasını dedesiyle olan rekâbete bağlayabiliriz.

[230] "Esam" sağır demektir. Cahiliyye Arapları kan dökmenin, mala ve ırza zarar vermenin yasak olduğu Receb ayında kavga ve silah sesleri, imdat çığlıkları duyulmadığı, düşman kabilelerle ilgili dedikodulara kulak asılmadığı (duyulmamış gibi davranıldığı) için bu ayı "Recebü'l-Esam: Sağır Receb" olarak isimlendirmişlerdir. (Hacı Mehmet Günay, "Receb", *DİA*, XXXIV, İstanbul: TDV Yayınları, 2007, 506-507.)

Receb'in hakkında vâli bu teresdir der imiş
Doğru ammâ ulemâya bu söz ağır geldi

Bi't-tesâdüf mûmâileyh Sa`îd Efendi kapudan hemân dâhil olur. Der`akab Rahmî Efendi de

Kime i`lâm edelim biz ki nedir hükm-i kazâ
Der iken mahkemenin kâtibi Sağır geldi

[s. 5] diye mukābele eder. Nihâyet işi Paşa'ya arz ederler. Aralarında birçok letâif cereyân eder.

Rahmî Efendi cedd-i merhûm ile birlikde Nizip Muhârebesi'nde de bulunmuşlardır. İbrâhim Paşa'nın pek çok ni`met ü iltifâtına nâil olmuşlardır. Li-mülâhazatin terceme-i hâline derc edilmemiş idi.[231]

---

[231] Nizip Muharebesi 24 Haziran 1839'da Mısır valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa (ö. 1848) ile Osmanlı ordusu arasında vuku bulmuştur. Osmanlı idâresine baş kaldıran ve Suriye içlerine kadar ilerleyen Kavalalı'yı durdurmak isteyen II. Mahmud, Hâfız Ahmed Paşa komutasındaki büyük bir orduyu Suriye'ye doğru yola çıkarmıştır. İki ordu Nizip'te savaşmış, İbrahim Paşa komutasındaki Mısır ordusu birkaç saat içerisinde Osmanlı ordusunu dağıtmıştır. Bu zafer Kavalalı İbrahim Paşa'ya Anadolu ve İstanbul'un yolunu açmıştır. Mağlubiyet haberini almadan vefat eden II. Mahmud yerine Abdülmecid tahta çıkmış, Avrupa devletleriyle yaptığı anlaşma neticesinde Kavalalı Mehmed Ali ve oğlu İbrahim Paşaların geri çekilmeleri ve Mısır'la yetinmelerini temin etmiştir. Çok dindar ve âlimlere hürmetkâr olan Hâfız Ahmed Paşa'nın doğu vilâyetlerinin müftülerine pusulalar göndererek oranın âlimlerini askere moral vermeleri ve manen yardım etmeleri gâyesiyle orduya katılmaya çağırması üzerine ulemânın çoğu Osmanlı ordusunda saf tutmuşken Rahmî Efendi ve Harput'un en şöhretli âlimlerinden Ömer Naîmî Efendi'nin bu çağrıya uymayıp Kavalalı'nın yanında yer almaları ilginçtir. Ömer Naîmî Efendi'nin Kavalalılar'a bağlılığı sonraki yıllarda da devam etmiştir. Meselâ 1843'te Hicaz'a giderken Mısır'a uğrayarak Mehmed Ali Paşa'yı ziyâret etmiş, o da oğlu İbrahim Paşa gibi Naîmî Efendi'ye büyük hürmet göstermiş, izzet ü ikrâmlarda bulunmuş, Naîmî Efendi'nin *Kasîde-i Bürde* şerhi olan *Asîdetü'ş-şühde şerhi Kasideti'l-Bürde* adlı eserinin Mısır ve İstanbul'da mükerreren bastırılmasını sağlayarak esere büyük şöhret kazandırmıştır. Hatta Sunguroğlu'nun kaydına göre Mehmed Ali Paşa Ömer Naîmî Efendi'nin şerefine bir ziyâfet düzenlemiş ve bu ziyâfete özel olarak onun eserinin adına atfen asîde (bal) helvası yaptırmıştır. Helva sofraya gelince davetliler arasında bulunan Mısırlı ulemâdan Allâme Bâcûrî Ömer Naîmî Efendi'ye "*Kül min şerhik:* Buyur şerhinden ye!" diye latîfe yapmıştır. Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın damadı olan Sadrazam Arapgirli Yusuf Kâmil Paşa'nın 1860'larda Harput'ta kendi adına bir medrese ve kütüphane inşâ ettirerek mütevelli ve müderrisliğini bu âileye (Efendigil) bırakmasında hemşehriliğin yanında Ömer Naîmî Efendi'nin Kavalalılarla olan bu

Cedd-i merhûmun latîfeleri pek çokdur. Fakat ekserîsi şifâhen arza muhtâcdır. Çünki birtakımları arz-ı sâbık-ı âcizî üzere bir hayli mukaddimelere tevakkuf etmekde ve bir kısmı da tahrîren ifâde olundukda letâfetini kemâliyle muhâfaza edememektedir.

Cedd-i merhûmun birâderi Hâfız Mahmûd Vahdî Efendi[232] -ki Diyârbekir mektupçusu Hayrî Efendi'nin[233] pederidir- ulemâdan,

münâsebetinin de etkili olduğunu düşünüyoruz. Fakat bu mektupta görüldüğü gibi Kemâleddin Efendi dedesinin ve Rahmî Efendi'nin terceme-i hâllerini İbnülemin'e gönderirken bu mevzuyu "*li-mülâhazatin*: bir düşünceye binâen" yazmadığını söylemesi, bu iki zatın biyografilerini veren başka kaynaklarda da Nizip Muharebesi'ne Kavalalı'nın saflarında katıldıklarının belirtilmemesi bu aile fertlerinin ilerleyen dönemde otoriteyi karşılarına almaktan korktuklarını göstermektedir. Buna rağmen İbnülemin *Son Asır Türk Şairleri*'nde Rahmî Efendi hakkında bilgi verirken bu mektuptaki bilgiden hareketle "*… Ömer Naîmî Efendi ile Nezib muharebesinde İbrahim Paşa ordusunda bulunup ihsanına nail oldular.*" cümlesiyle konuya değinmiştir. (Bilgi ve kaynaklar için bk. İshak Sunguroğlu, *Harput Yollarında,* II, 151-152; İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri,* III, 1326; Helmuth Von Moltke, *Türkiye Mektupları* [çev. Kemal Vehbi Gül], İstanbul: Varlık Yayınevi, 1967, s. 142-173; Ramazan Ata, *Osmanlı Kaynaklarına Göre 1839-1841 Arası Osmanlı-Mısır İlişkileri ve Düvel-i Muazzama,* doktora tezi, 2011, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 55-61; Muhammed Hanefi Kutluoğlu, "İbrâhim Paşa, Kavalalı", *DİA,* XXI, İstanbul: TDV Yayınları, 2000, 330-333.) Nizip Muharebesi'nde Osmanlı'ya karşı Mısır ordusunun yanında yer alan başka âlim ve şâirler de vardır. Meselâ Antepli Abdünnâfi Efendi (ö. 1266/1850) bunlardan biridir. Nâfi Efendi, Kavalalı İbrahim Paşa'nın gâlibiyetine manzume yazmış ve "*Bozupdur şimdi İbrâhim Paşa leşker-i şâhı*" mısrâıyla da tarih düşürmüştür. Hattâ İbrahim Paşa onu çocuklarına hocalık yapması için Mısır'a götürmüştür. (bk. Halime Çavuşoğlu, "19. Yüzyılın Sosyal ve Siyasi Olaylarına Bir Bakış: Bir Tarih Üstadı Nâfi ve Tarih Manzumeleri", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,* sy. 52 [2014], s. 98.) Antepli divan şâirlerinden Hasırcızâde Mehmed Ağa da (ö. 1304/1887) Kavalalı İbrahim Paşa'nın maiyyetine girerek onun iltifat ve ihsânını görenlerdendir. (bk. İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri,* I, 480.)

[232] Mahmud Vahdî Efendi Harput müftüsü Hacı Ahmed Efendi'nin oğlu, Ömer Naîmî Efendi'nin baba bir anne ayrı üvey kardeşidir. İyi bir eğitim almış, Harput Kurşunî Camii ve Mollakendi Peykerî Medreselerinde vazife yapmış, çeşitli memuriyetlerde bulunmuş, 1877 Meclis-i Mebusan'ına (II. Dönem) Ma'mûretü'l-azîz mebusu olarak gönderilmiş, ancak II. Abdülhamid'in iki ay sonra meclisi süresiz tatil etmesiyle memlekete geri dönmüş, 1892'de vefât etmiş, vefâtına kendisi gibi şâir oğlu Hayri Bey tarih düşürmüştür. Kemâleddin Efendi 1904'te yazdığı bu mektubunda yukarıda görüleceği üzere büyük amcası Vahdî Efendi'nin "geçen sene" İstanbul'a mebus olarak gönderildiğini söylemekteyse de buna imkân yoktur. (bk. İshak Sunguroğlu, *Harput Yollarında,* II, 178-181; Ali Akyıldız,

şu`arâdan, zekî, nâzik, âkil bir zâtdı. Çokça me'mûriyetlerde bulunmuş, hattâ Meclis-i Meb`ûsân'a intihâb olunarak geçen sene[lerde] İstanbul'a gönderilmişdi. Bir gün bu zât mührünü gâib eder. İzzet Paşa'nın meclisinden kalkdığı içün mührün orada kalmış olması zu`mıyla Paşa'ya akşamla bir arîza yazıp mührünün buldurulmasını recâ eyler. Paşa cevâben yazar ki "Aradık, bulamadık. Hattâ câlis olduğumuz odayı süpürttüm, bulduramadım." Cedd-i merhûm vak`adan [s. 6] haber alınca tekrâr Paşa'ya yazar ki "Bu gece süpürtdünüz anlaşıldı. Fakat Hakverdi'ye mi yoksa Es`ad'a mı süpürtdünüz?" Paşa pek güler. İfâdesinin câlib-i i`tirâz olduğunu hemîn teferrüs eyler.

Hâfız Mahmûd Efendi gençlik zamânında nâdirü'l-emsâl bir sâhib-i cemâl imiş. Bir gün cedd-i merhûm ile Harput köylerinden Hoş denilen bir karyeye gidüp ağaların konağında kalmışlar. Bir de sabahla bakmışlar ki Hâfız Mahmûd Efendi'nin yatağında bir hayye-i azîm halkalanmış yatıyor. Fakat kendisine aslâ dokunmamış. Bi't-tab` görenler ta`accüb ederek söylenmeye başlamış. O meyânda cedd-i merhûm demiş ki "Hakîkaten şâyân-ı ta`accübdür. O yılan ne kadar sâbir, mütehammil imiş. Ben olsam mutlaka sokardım. Nasıl sabretmiş!"

Merhûm[234] bendenizi çok sever ve tuhaf tuhaf şeylerle zamân-ı sabâvetimde beni müstefîd ederdi. Bir def`a Çarsancak tarafından[235]

"Meclis-i Meb`ûsan", *DİA,* XXVIII, Ankara: TDV Yayınları, 2003, 246. Mahmud Vahdî Efendi'nin adı Meclis-i Mebusan'la ilgili yapılmış bazı çalışmalarda sehven "Mahmud Vecdî" olarak geçmektedir. (Meselâ bk. Hakkı Tarık Us, *Meclis-i Meb`usan: 1293-1877,* İstanbul: Vakit Gazetesi Matbaası, 1954, II, 17, 19.)

[233] Kemâleddin Efendi'nin Mahmud Vahdî Efendi'nin oğlu Hacı Hayri Bey'e atıfta bulunmasının sebebi Hayri Bey'in (Mehmed Hayrullah) edebiyattaki şöhretinin babasınınkini aşmış olmasıdır. Kâtiplikten mutasarrıflığa bir çok memuriyette bulunan Hayri Bey 1910'da İstanbul'da vefat etmiştir. (Daha teferruatlı bilgi için bk. İshak Sunguroğlu, *Harput Yollarında,* II, 182-204.)

[234] Kemâleddin Efendi'nin dedesi Ömer Naîmî Efendi.

[235] Çarsancak bugün Tunceli'nin Mazgirt ilçesine bağlı bir belde olan Akpazar'ın eski adıdır. Osmanlı döneminde Pertek, Sağman, Mazgirt ve Çemişgezek kasabalarını içine alan bölgenin ismiydi. Kaynaklarda hem "sancak" hem de Harput'a bağlı bir "kazâ" olarak ismi geçen bu bölge Peri Suyu ile Murat Nehrinin etrafındaki bereketli topraklar üzerinde kurulmuştur. (Daha teferruatlı bilgiler için

bize bir yük paşa armudu gelmişdi. Yatsı zamânında merhûm onlardan yiyordu. Ben de orada geziyordum. Hânemiz civârında bulunan minârede de[236] müezzin, Niyâzî'nin "*İkrâr ile inkârım yağmadır alan alsın*" ve "*Îmân ile zünnârım yağmadır alan alsın*" ilâhisini okuyordu.[237] [s. 7] Mesâfe-i ba'îdeden gelerek muhtelif ârızalara uğramış olan o armutları âkil olan merhûm hemân tabakayı bendenize uzadarak kendi lisânımdan şöyle demeğe başladı:

Armudun içi çıkmış
Ba`zısını yük sıkmış
Dedem yemiyor bıkmış
Yağmadır alan alsın

Hasırcızâde'nin *Tesliyetnâme*'si mahfûz değildir.[238]

Efendimize her dürlü hıdmetde bulunmaklığımı kendim içün hakîkaten vecîbeden bilirim. Binâenaleyh emir buyuruldukça ıttılâ`-ı âcizânem nisbetinde elimden geldiği kadar çalışıyorum. Zâten sâye-i edîbânenizde ibkā-yı nâm edecek âsâr bırakmaya evvelden beri müştâk ve hasretkeşim. Zamânımızla berâber bulunduğum

---

bk. Remziye Okkar, "Çarsancak Tarihi", *Türk Dünyası Araştırmaları,* sy. 186 [2010], s. 53-74.)

[236] Kemâleddin Efendi'nin dededen kalma konakları Harput Ağa Camii yakınındaydı.

[237] bk. Kenan Erdoğan, *Niyâzî-i Mısrî Dîvânı,* Ankara: Akçağ Yayınları, 1998, s. 180. İstifâde ettiğimiz bu tenkidli nüshada "*İkrâr ile inkârım yağmadır alan alsın*" mısrâı bulunmamaktadır.

[238] Bu zat yukarıda bahsettiğimiz XIX. asır Antepli divan şâirlerinden Hasırcızâde Mehmed Ağa olmalıdır. "Tesliyetnâme" teselli için yazılan manzum yahut mensur metindir. Hasırcızâde'nin bu başlıklı bir eserine rastlayamadık. Süleymaniye Kütüphanesi'nde onun bazı mektup, yazı ve şiirlerinin bulunduğu bir mecmua bulunmaktadır. Bu mecmuanın 39[a]-40[a] varakları arasında Rebîülevvel 1288'de (Mayıs-Haziran 1871) Ömer Naîmî Efendi'ye gönderdiği bir mektubun sureti de vardır. Ömer Naîmî Efendi'nin yakın arkadaşı olduğunu anladığımız Hasırcızâde bu mektubunda onu hasret ve iştiyâkla yâd etmektedir. Mektup teselli verici bir muhtevaya sahip olmadığından Kemâleddin Efendi'nin *Tesliyetnâme* ile neyi kasdettiğini bilemiyoruz. (Mehmed Ağa hakkında teferruatlı bilgi için bk. İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri,* I, 480-485; hayatı ve külliyâtı için ayrıca bk. Hasırcızâde Sami b. Ahmed, *Hasırcızâde Mehmed Ağa,* Süleymaniye Kütüphanesi, Zühdü Bey Blm., nr. 541.)

mevki`in de bu misillü hıdemât-ı hayriyyede bulunmaklığıma mümâna`at-ı külliyesi olması dâ`îniz be-her vakt mahzûn etmekdedir. Birtakım kimseler tarafından âsâr-ı nâfi`a deyu âlem-i matbû`âta atılan kitapları gördükçe veleh ü hayretde kalmamak kābil değildir.

Tasdî`âtımın afvını intizâr ederim. Sa`âdetlü Paşa Hazretlerine,[239] birâder-i âlî-kadr-i sa`âdetlerine[240] arz-ı ihtirâmât ederek hatm-i kelâm eylerim efendim hazretleri.

Kitâb açıkdan postaya verilmişdir.

29 Eylül 320 [12 Ekim 1904]
ed-Dâ`î Kâmil Paşa Medresesi Müderrisi Kemâleddin

[239] İbnülemin'in babası Mehmed Emin Paşa.

[240] Ahmed Tevfîk Efendi.

Kemâleddin Efendi'nin yukarıdaki mektupta bahsettiği Rahmî Efendi'nin
Elazığ'ın Hoğu (Yurtbaşı) beldesindeki mezarı

(دیوان رحمی)

بسم الله الرحمن الرحیم

بسمله اولدی ابتدای کلام — سکا یارب هزار حمد و ثنا
صد هزار ان اوله صلوة و سلام — اول رسول ایله آله ابدا
نعت پاکینه خامه عزم ایتدی — لطفله قیل نصیب حسن ادا
شکر آمیز وصف پاکنده — دهنن ایله طوطئ کویا
بن کیم اولم که یادایدم وصفن — ذره یم شمسه نسبتم نه روا
بن کدایی حقیر اوشاه رسل — شاهه نسبت نولور کینه کدا
من عنایتله قیل بکا توفیق — اوله هر بر سوزم قرین رضا
قولمی لا اله الا الله — ایله آخر نفسده یا ولا

Rahmî Efendi’nin matbu divânının ilk sayfası

Kemâleddin Efendi'nin yukarıdaki mektupta bahsettiği büyük amcası
Harput mebusu Hacı Hâfız Müderris Mahmud Vahdî Efendi

-37-

[Kemâleddin Efendi]

Hüve

el-Ma`rûz:

İrsâl ü ihsân buyurulmuş olan ikinci lutfnâme-i sa`âdetleri de pîrâye-bahş-ı enâmil-i ihtirâm olmağla dâ`îniz mahcûb ve minnetdâr etdi. İltifât-ı âlî-i vefâperverîlerine cidden müteşekkirim. Melfûfen i`âde eylediğim kartlara emr-i edîbâneleri üzere manzûm ve mensûr birkaç söz yazılmışdır.[241] Artık bunların mevkı`a veyâhud her neden ibâret ise maksada tevâfuk edip etmediğini bilmediğim içün hakîkat-i hâlin iş`ârına müştâkāne muntazırım. Zâten vâki` olan noksân u kusûrumun afvına be-her vakt muhtâcım.

Birinci emirnâme-i âlîleri ile Ramazân-ı mübârek esnâsında teşerrüf etmiş ve sıyâm u kıyâm meşâgilinden fâriğ olacağımız zamân da mücerred emr-i âlînize imtisâl içün Hoca Rahmî Efendi merhûmun terceme-i hâline dâir biraz ma`lûmât toplayıp arz etmek üzere arîza-i cevâbiyyemi te'hîre uğratmış idim. Henüz ona da [s. 2] muvaffak olamadığım hâlde takdîm-i cevâbnâmeyi tasmîm etmiş iken şu muâhezenâme-i aliyyeleri şeref-vârid oldu. İşte hakîkat-i hâl şundan ibâret olup yoksa bir mâni`-i kaviyye tesâdüf etmedikçe emirnâme-i edîbânelerini cevâbsız bırakmak gibi bir küstahlık cür'etinde bulunmayacağıma kalb-i pâk-i ârifâneniz şâhid-i âdildir. Neyse afv-ı kerîmânenizi bilhâssa recâ ederim.

Vâli-i vilâyet atûfetlü beyefendi hazretlerinin[242] vukû bulan infisâlinden çokça mahzûn oldum. Bu zât hakîkaten fa`âl ve

---

[241] İbnülemin daha önce de *Hutût-ı Meşâhir* mecmuasına yerleştirmek üzere Kemâleddin Efendi'den dedesi Ömer Naîmî Efendi'nin el yazısı örneğini istemişti (yk. bk. 23. mektup). Burada da muhtemelen aynı sebebe binâen Kemâleddin Efendi'den yazı numûnesi istemiş, Kemâleddin Efendi de onun bu arzusunu yerine getirmiştir. İbnülemin'in tertip ettiği iki *Hutût-ı Meşâhir* mecmuasında (İÜNEK, İbnülemin Koleksiyonu, nr. 3521, 3784) Kemâleddin Efendi'nin yazı örneğine rastlayamadık.

[242] Kemâleddin Efendi'nin bahsettiği bu vali Sami Paşazâde Hasan Bey'dir. (İshak Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, I, 218-219.)

muktedir bir sâhib-i irfân idi. Sâye-i aliyyenizde bendenize de teveccühâtı vardı. Binâenaleyh medrese-i âcizânemiz hakkında istikbâlen ba`zı teşebbüsât-ı hayriyyede bulunacakdı. Ne yapalım, *el-hayru mâ vaka`*.[243] Gelecek zât-ı muhteremin de fazl u kemâlini ve muhibb-i irfân ve kadr-dân olduğunu kendisi söylüyordu.[244] İnşâallah o da bizim için hayr-ı mahz olur.

Her hâlde afv-ı hûrşîd-i neyyirâne-i ekremîlerini recâ ve arîzamın cevâbına intizâr eyliyorum efendim hazretleri.

Îd-i sa`îd-i mübârekinizi tebrîk ederim efendim.

25 Kânûn-ı Sânî 320 [7 Şubat 1905]
ed-Dâ`î Kâmil Paşa Medresesi Müderrisi Kemâleddin

[243] "Olanda hayır vardır." mânâsına gelen Arapça bir kelâm-ı kibârdır.

[244] Hasan Bey yerine 1904'ün Aralık ayında Hariciye Nezareti muhasebecisi Fehmi Bey tayin edilmiştir. Fehmi Bey 1906 Ağustosuna kadar burada vazife yapmış, bu tarihte Diyarbekir valisi Nuri Bey'le becâyiş edilmişlerdir. (BOA, Y.A.RES, 129/29; İ.HUS. 125/99; İ.DH., 1448/1; İshak Sunguroğlu, *Harput Yollarında,* I, 219)

-38-

[İbnülemin]

Bihî

Fazîlet-meâb Efendim Hazretleri,

13 Ağustos târihli lütufnâme-i fâzılâneleriyle tenevvür etdim. Bir zamândan beri muhâbereye muvaffak olamayışım meşâgil-i resmiyyenin tahammül-fersâ bir mertebede bulunmasından mütevellid idi. Kānûn-ı Esâsî'nin i`lânını müte`âkib Mektûbî Müdîriyeti'ne getirildim. Günlerce fakirhâneye gelemedim. Birkaç gün evvel ba`zı agrâz-ı fâside ilcâatıyla Vilâyât-ı Mümtâze Müdîriyeti'ne tahvîl olunduğumdan meşâgil bi'n-nisbe tahaffüf etdi. "قُلْ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ اللهِ"[245] emrine kulak verenlerden, hayır ve şerri Hak'dan bilenlerden olduğum içün kemâ-kân îfâ-yı vazîfeye gayret etmekdeyim. İstibdâd hîninde de hürriyet devrinde de bizim ilticâgâh-ı yegânemiz rahmet-i İlâhiyye, rûhâniyet-i Muhammediyye olduğu-çün "*Hizb-i İlâhî hıfz-ı İlâhî'dedir*" sırrından istifâza edeceğimizi ümîd ederim.

Muhabbet-i ârifânelerinin bekāsı bekā-yı ömr-i fâzılâneleri gibi ehass-ı âmâldir. Bâkî, duâ mevlânâ.

29 Ağustos 324 [11 Eylül 1908]
Bende Kemâl[246]

[245] "De ki hepsi Allah'tandır." (en-Nisâ 4/78)

[246] ŞİMA, belge nr. IM_T12_K083_D804-2_G022_0011.

-39-

[Kemâleddin Efendi]

Hüve

Ma`rûz-ı dâ`îleridir

Epeyce vakitd[en] beri intizârında bulunduğum emirnâme-i mün`imâneleri ile bu kere de tenvîr-i uyûn-ı iştiyâk, teskîn-i nâire-i iftirâk edildi. Ve muvâzıbı olduğum da`avât-ı hayriyye-i muvaffakıyetleri bu vesîle-i behiyye ile de tekrâr u terdâd olundu. Megârık-ı mübâhâtımı tezyîn edegelen neyyir-i teveccühât-ı veliyyü'n-ni`amîlerinin -hâk-i pâ-yı ulviyyet-ihtivâ-yı edîbânelerine olan husûsiyet ve ubûdiyet-i sâdıkānem gibi- inkılâb-ı ahvâl, te`âkub-i eyyâm ü leyâl ile aslâ mütegayyir olmayacağına fevkalâde emniyet-i kâmile hâsıl etmiş isem de devâm-ı âfiyet-i aliyyelerinin ara sıra tebşîrine mazhariyyet bi't-tab` dâ`îniz gibi bendegân-ı hâlisa-i âlîniz içün intizâr ve ârzû edilir bir muvaffakıyet idügini efendimiz de zannederim tasdîkde tereddüd buyurmazsınız. Şu hâlde inâyet ü âtıfet-i aliyyelerine müteşekkir olduğum kadar iltifât-ı müstelzimü'l-mübâhât-ı dâ`î-nüvâzîlerine de muntazır olabiliyorum.

Paşa merhûm Hazretlerinin[247] [s. 2] müte`arrızîn-i nânkörâna karşı muhâfaza-i hukûkuna âid olarak müşârünileyhin rûh-ı pür-fütûhunu memnûn u şâd ve bendeleri misillü aceze-i ni`met-dîdelerini de sabâh-ı haşre kadar minnetdâr u mesrûrü'l-fuâd eylemekde olan hıdmet-i celîle-i ni`met-şinâsâneleri şüphesiz vezâif-i sâireden ehem bir hakk-ı muhterem-i veliyyü'n-ni`am olmağla "مَنْ لَمْ يَشْكُرِ النَّاسَ لَمْ يَشْكُرِاللهَ"[248] kazıyyesi muktezeyâtına mutâbık ve binâenaleyh Cenâb-ı Hak ve Habîb-i Ekreminin de rızâsına muvâfık bir nev` hakk-ı ni`met ve lâzıme-i asâlet idüginden min külli'l-vücûh şâyân-ı takdîr ü şükrândır.

---

[247] Yusuf Kâmil Paşa.

[248] "İnsanlara teşekkür etmeyen Allah'a şükredemez." mânâsına gelen bir hadistir. (bk. Tirmizi, *el-Câmi`u'l-Kebîr* [thk. Beşşâr Avvâd Ma`rûf], Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1996, III, 505-506, [hadis nr. 1955].)

Nişân-ı nâ-şinâsî nâ-sipâsî est
Şinâsâ-yı Hak der-hakk şinâsî est[249]

Cenâb-ı Hak mansûr u muvaffak buyursun, âmîn.

Merhûm müşârünileyhin ne mektûbâtı[250] ne de *Kemâlü'l-Hikme*[251] ve *Kemâlü'l-İsme*[252] ünvânlı resâil-i aliyyenizden birisi şimdiye kadar irsâl edilmemiş olduğunu arz ve bir nüsha *Sabîh* ile berâber âsâr-ı mübeccele-i mezkûrenin ihsân buyurulması minnetdârlığımı muzâ`af edeceğini ilâve ile hatm-i kelâm eylerim efendim hazretleri.

11 Temmuz 327 [24 Temmuz 1911]
ed-Dâ'î Kâmil Paşa Medresesi Müderrisi Kemâleddin

---

[249] "(Kadir kıymet) bilmeyenin nişânı hamd ü senâ etmemesidir. Hakk'ı bilenler hakşinâs olur (hakka saygı gösterirler, ona uyarlar)." anlamına gelen bu beyit İranlı meşhur mutasavvıf ve şâirlerden Mahmud Şebüsterî'nin (ö. 720/1320) Farsça tasavvufî mesnevisi *Gülşen-i Râz*'ın hâtime kısmında bulunmaktadır. (Şebüsterî, *Gülşen-i Râz*, yy, 1287, s. 99.) Kemâleddin Efendi bu beyti dipnot numarası vererek mektubun sonuna kaydetmiştir.

[250] İbnülemin'in Yusuf Kâmil Paşa'nın hâl tercümesi ile bazı şiir ve mektuplarını bir araya getirip neşrettiği *Eser-i Kâmil Paşa* (İstanbul: Kasbar Matbaası, 1308) adlı eser kastedilmektedir.

[251] *Kemâlül'l-Hikme,* İbnülemin'in şâir Hersekli Ârif Hikmet Bey'in (ö. 1321/1903) terceme-i hâli ile ona dair bazı rivâyet ve görüşleri derlediği eseridir. 107 sayfadan müteşekkil olan bu eser 1327/1909'da İstanbul'da Tercümân-ı Hakîkat Matbaası'nda basılmıştır.

[252] İbnülemin'in bu eseri XIX. asrın biyografi yazarlarından müverrih Fındıklılı İsmet Efendi'nin (ö. 1322/1904) hayatına dairdir. İsmet Efendi'nin vefatından hemen sonra yazılan bu 40 sayfalık risâle ancak 1328/1910'da basılabilmiştir (İstanbul: Rûşen Matbaası).

-52-

[Kemâleddin Efendi]

Hüve

Huzûr-ı âlî-i sa`âdetlerine

Arz-ı dâ`iyânemdir

Mücerred istifsâr-ı hâtır-ı fakîr, tefakkud-i hâl-i abd-i pür-taksîr zımnında bu kere lutfen ve keremen irsâl ü ihsân buyurulmuş olan 30 Teşrîn-i Sânî 1932 târihli lutfnâme-i sa`âdetleri şeref-vârid olarak âdetâ derdime şifâ, hasta gönlüme zevk u safâ bahş etmekle kalb-i dâ`iyânem hiss-i mesâr ü mübâhât-ı bî-gâyât ile doldu. Hakîkaten

Hoş o dem kim ser-i bâlînime dildâr gele
Pürsiş-i hâtır-ı bîmârım içün yâr gele

sırrı bütün ma`nâsıyla hüveydâ oldu.[295]

Binâen`aleyh bu sûretle de mazhar olduğum nüvâziş-i bende-perverî ve iltifâta ve değerimin fevkinde olarak ibrâz buyurduğunuz hüsn-i zan ve eser-i teveccühâta karşı şükrân-ı azîm takdîm ederim.

Zâten yedi beyitden ibâret olup kevâkib-i seb` seyyâre kadar parlak ve pîrâye-bahş-ı sahâif-i müntehabât ü evrâk olan nazîre-i garrânız üç yüz yirmi üç senesinden [m. 1907] beri hâfıza-i fakîrânemi tezyîn eden âsâr-ı hikmet-nisâr-ı edîbâneniz cümlesindendir. [s. 2] Bu cihetle hattâ

O hoş nazîrenizi bahş-ı rûh etmek içün
Sımâh-ı cismime vârid hitâba benzedirim[296]

---

[295] Ömer Naîmî Bey'in Prof. Dr. Süleyman Ateş'e anlattığına göre babası Kemâleddin Efendi bu beyti bilhassa hastalandığı dönemlerde sık tekrar eder ve kendisini ziyârete gelenlere okurmuş. (bk. Ahmet Karataş, "Harput Ulemâsından Müderris-Müftü Mehmed Kemâleddin Efendi", s. 109-110.)

[296] Kemâleddin Efendi'nin bahsettiği nazîre İbnülemin'in Reşid Âkif Paşa'nın (ö. 1920) "*Fürûğ-ı mihr ü mehi hep serâba benzedirim/ Bütün güzâriş-i ahd-ı şebâba benzedirim*" matla`lı gazeline yazdığı yedi beyitlik "*Hitâb-ı lutfunu yârin itâba benzedirim/ Safâ-yı âlem-i aşkı azâba benzedirim*" matla`lı manzumedir. İbnülemin bunu 30 Nisan 1323/ 13 Mayıs 1907'de yazmıştır (a.mlf., *Son Asır Türk Şâirleri*, IV, 2181). Nitekim Kemâleddin Efendi de yukarıda bu tarihi hatırlatmakta, yazdığı

Evet, li-hikmetin on aydan beri tasallub-ı şerâin[297] denilen müdhiş, pek müz`ic bir hastalığa dûçâr olarak son derece muztaribim. Buradaki etıbbânın, en doğrusu mütetabbiblerin tedâvîsinden istifâde edemedim. İstanbul'a gelmeyi de beceremedim. Tafsîl-i ahvâlim sudâ`ı mûcib olur. Hastalık hülyâsıyla yazdığım leffen takdîm etdiğim sözler bir dereceye kadar mu`arrif ve musavvir olur zannındayım.

İstirâhat-i yevmim mikdâr-ı nevmim ile mütenâsibdir. O da âdetâ muhâl râddesindedir. İdrârın mütemâdiyen kanlı cereyânı ve vücûdda kalmış olan cüz'î bir kanın başımı yasdığa koyup da uykuya daldığım bir sırada kalbe hücûm ve sereyânı hemân beni uyandırır. Bütün urûk ve a`sâb ta`bîr-i mahallîce "gıcık" denilen bir fenâlığa ma`rûz kalarak dûçâr-ı elem ü ıztırâb oluyor. Vücûdun her noktasında şiddetli ra`şeler hükümfermâ olmağla umûmen a`zâ aynı hâlde hâr ü bârid ârızâlar altında sâatlerce titriyor. Müte`âkıben ıztırârî vukû`a gelen helecân-ı kalb hâb u râhatı büsbütün selb ediyor. *Elhamdülillâhi alâ külli hâl*.[298]

İşte şu sûretle imrâr-ı evkāt, intizâr-ı hâdimü'l-lezzât etmekde olduğumdan du`â-yı âlînize muhtâcım. [s. 3] Sabırsızlıkla intizâr etmekde olduğum yeni eser-i bihter-i edîbânenizin birinci, ikinci, üçüncü cildleri intişâr edildiği mesmû`-ı dâ`iyânem oldu. Hemân celb etmek içün eserin ism ü fiyatını ve tab` eden matbaanın adresini lutfen emr ü iş`âr buyurmalarını şiddetle intizâr u istirhâm[299] ve müftehir-i ebedîsi bulunduğum teveccühât-ı

---

beyitle de söz konusu nazîreye işaret etmektedir. Kemâleddin Efendi'nin bundan bahsetmesinin sebebi İbnülemin'in gönderdiği cevabî mektupta muhtemelen bunu yazmış olmasıdır. (Reşid Âkif Paşa'nın 1320/1904'te Sivas vâlisiyken yazdığı bu gazel meşhur olmuş, İbnülemin dışında Ali Emîri, Ahmed Remzî [Akyürek], Kazancızâde Emin Edîb gibi birçok zât tarafından tanzîr ve tahmîs edilmiştir. (bk. *Târih ve Edebiyat Mecmûası,* sy. 10 [31 Kânûn-ı Evvel 1334], s. 184-188; *a.g.e.,* sy. 27 [31 Mayıs 1336], s. 736-737; Alim Yıldız, *Kazancızâde Emin Edîb: Hayatı Şiirleri,* Sivas: Sivas Belediyesi Yayınları, 2015, s. 162-164.)

[297] Damar sertleşmesi.

[298] "Her hâl için Allah'a hamd olsun."

[299] Kemâleddin Efendi'nin İbnülemin'in ilk üç fasikülü 1930'da İstanbul'da Orhaniye Matbaası'nda yayımlanan *Son Asır Türk Şâirleri* adlı eserinden bahsettiğini zannediyoruz. Türk Tarih Encümeni Külliyatından çıkan bu fasiküllerin devamı Encümen'in lağvedilmesi sebebiyle gelmemiş, eserin yeniden

müstelzimü'l-inâyât-ı mün`imânelerinin fark-ı mübâhât-ı dâ`iyânemden kaldırılmaması niyâz u tazarru`âtıyla hatm-i kelâm eylerim efendim hazretleri.

17 Kânûn-ı Evvel 32 [17 Aralık 1932]
Sâbık El`azîz müftîsi Kemâleddin

Mehâdîm-i âcizî bendeleri mübârek elinizi öperler efendim.
***

[Ek:]

Hüve

Bâ`is-i mağfiret bir nev` zahr-ı âhiret
Ya`ni manzûme-i târîh-i Abdullah Cevdet:

***İctihâd**-ı pür-fesâdın nâşiri ma`hûd hekîm*
Ya`nî Abdullah Cevdet hâin-i dîn ü leîm

Hamdülillâh geberip gitdi bu yılda dûzaha
Olsun ez`âf-ı muzâ`af vâsıl-ı derd-i elîm

Hazret-i Peygamber'e düşmendi kâfir fıtraten
Yazıyordu hakk-ı âlîsinde çok kizb-i azîm

Sânî-i Bû Cehl idi şimdi karîn oldu ona
Ka`r-ı gayyâyı edip telvîs Allâh alîm

*Mürd olunca söyledim târîh-i tâmını **Kemâl***
Oldu Abdullah Cevdet dâhil-i bezm-i cahîm
1351 [1932]
"اولدی عبدالله جودت داخل بزم جحیم"
***
Şübhesizdir şübhesizdir şübhesiz
Kâfirin afvına imkân vermeyiz
***

basımı ancak 1938'de devrin Maarif Vekili Hasan Âli Yücel ve mebus Hakkı Tarık Us sayesinde mümkün olabilmiştir.

Hüve

Sâbık Diyârbekir Meb`ûsu İshak Re'fet Bey "*Cân âleminde bir cevelân etmek isterim*" kıt`asını[300] vilâyetimizde ma`ârif müfettişi iken bendenizden almış bir gazel hâline ifrâğ etmişdi. Dâ`îniz de onu âcizâne tahmîs etdiğimi ve terceme-i ahvâlimi takdîm eylediğim sırada bulamadığımı arz eylemişdim. Evrâk-ı fakîrânem meyânında bu kere tesâdüf etdiğimden mücerred manzûr-ı edîbâne-i sa`âdetleri olmak üzere onu da buraya yazıyorum:

Esrâr-ı kalbi sanma beyân etmek isterim
Benden de mümkin olsa nihân etmek isterim
Sahrâ-yı rûha sarf-ı ınân etmek isterim
Cân âleminde bir cevelân etmek isterim
Ben lâ-mekânda tayy-ı mekân etmek isterim [s. 2]

Mâdâm ki bir gün ayrılacak rûh ile beden
Avdet eder mi bir de cihânı koyup giden
Bâb-ı murâdı âleme sensin küşâd eden
Bîzâr u bî-huzûrum İlâhî zamâneden
Dergâh-ı izzetinde figân etmek isterim

Hüsnün beni ki etdi sivâdan bütün ganî
Külhanla şimdi bir görürüm cümle gülşeni
Külliyetimle sevmiş iken münhasır seni
Bin bir belâya eyledin âmacgâh beni
Derd-i nihânı artık ayân etmek isterim

Nakş-ı sivâda söndü hayât oldu hep tebâh
Şâyân olur anınçün edersem figân u âh
Yâ Rab değil mi dergehin âsîlere penâh
Renkler ü nûrlar birer cilvendir ey İlâh
Her tîğ-i cilveni alup kan etmek isterim

[300] Kıt`a ve gerekli izâhlar için yk. bk. "Kemâleddin Efendi'nin Mektuplarının Muhtevâsı".

Dehrin hemîşe çekmedeyim hüzn ü yasını
Nâbûd kılma lâzım olmuş iken iltibâsını
Kalbimin izâle eylemedim kir ü pâsını
Giydim melâmetin ebediyyet libâsını
Yahşî adam var ise yaman etmek isterim

Zevk u safâ-yı dehri gören bir çiçek gibi
Ezhâr içinde zîb-i çemen bir çiçek gibi
Elden ele sevimli gezen bir çiçek gibi
Vuslat bağından ayrı düşen bir çiçek gibi
Sermâye-i vefâyı ziyân etmek isterim

Gaflet bisâtını tayy et ***Kemâl*** *kalk*
Âgâh olup da dikkat ile kâinâta bak
Her şey verir sana ibret yakın uzak
İshak *yeter şu güft ü şinîdi bırak bırak*
Bülbül isem de kat`-ı zebân etmek isterim [s. 3][301]

***

Hüve

Bu da hastalığımın güvâhı müzekkir bir ilâhi:

Ağyâr ile geçdi günün utan gecelerde
Uykuyu bırak Hakk'a dön uyan gecelerde

İnsâna yakışmaz bu kadar hâb-ı girânî
Zikretmekde iken zümre-i mürgân gecelerde

Fevt etme sakın fırsatı ki nâzil olurmuş
Her vakt-i seher rahmet-i Rahmân gecelerde

İsyâna nedâmet demidir topla şuûrun
Ol işlediğin cürme pişmân gecelerde

Eyvâh telef oldu bütün ömr-i azîzin
İhlâs ile kıl tevbe-i isyân gecelerde

[301] Bu şiir Kemâleddin Efendi'nin çocukları Ömer Naîmî ve Abdülhamid Beylerin Şark İstiklâl Mahkemesince el konulan defterlerinde de kayıtlıdır. (ŞİMA, belge nr. IM_T12_K083_D804-2_G028_0045-46; IM_T12_K067_D610-2_G046_0027-28.)

Bir kere düşün işlediğin ism ü günâhı
Feryâd ü figân eyleyerek yan gecelerde

Hayvân gibi yatmakla Kemâl dûr kalırsın
Allah'a bulur vuslatı insân gecelerde [s. 4]

***

Ahvâl-i bîmârânemi musavvir bir manzûme ve gazel:

Anladılmaz kimseye künhiyle ma`nâ-yı gıcık
Görmemiş fennen dahi halli mu`ammâ-yı gıcık

Ben nasıl vasfeyleyem bilmem o müz`ic illeti
Hîç bir derde makîs olmaz takāzâ-yı gıcık

Ân-ı vâhidde bürûdetle harâret bahş eder
Sâbit olur iki şâhid ile da`vâ-yı gıcık

Hâr u bârid iki te'sîr ile hâbı selb edip
Âdemi ihlâk eder tazyîk u ilcâ-yı gıcık

Çekdiğim zahmetleri gel gör beni ma`zûr tut
Mübtelâsı etmemek kābil mi şekvâ-yı gıcık

Denilir ta`rîf içün ancak "urûk-ı dârıbe"[302]
Başka ta`bîr altına girmez hafâyâ-yı gıcık

---

[302] [Kemâleddin Efendi:] وَمِنَ الأَدْعِيَةِ المَأْثُورَةِ: سُبْحَانَ الْمَلِكِ الْقُدُّوسِ، الرَّحمنِ، الْمَلِكِ الدَّيَّانِ، لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ مُسَكِّنَ الْعُرُوقِ الضَّارِبَةِ، وَمُنَيِّمَ الْعُيُونِ السَّاهِرَةِ.

"Tesirli duâlardandır: Mülkün hakiki sâhibi ve bütün noksanlıklardan münezzeh olan Allah'ın şânı yücedir. O Rahmân'dır, kuluna yaptıklarının karşılığını verendir. Allahım! Senden başka ilâh yoktur. Sen hızlı atan damarları sâkinleştiren, ağrıları giderensin. Ve sen uykusuz gözlere uyku bahşedensin."

Kemâleddin Efendi bu duayı aşağıdaki rivâyetten almıştır:

أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: "مَا مِنْ مَرِيضٍ، يَقُولُ: سُبْحَانَ الْمَلِكِ الْقُدُّوسِ، الرَّحْمَنِ، الْمَلِكِ الدَّيَّانِ، لا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ مُسَكِّنَ الْعُرُوقِ الضَّارِبَةِ، وَمُنيمَ الْعُيُونِ السَّاهِرَةِ، سَكِّنْ عُرُوقِي الضَّارِبةَ، وَنَوِّمْ عَيْنِيَ السَّاهِرَةَ، إِلَّا شَفَاهُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ."

"Hazret-i Peygamber şöyle buyurmuştur: Hiçbir hasta yoktur ki 'Mülkün hakiki sâhibi ve bütün noksanlıklardan münezzeh olan Allah'ın şânı yücedir. O Rahmân'dır, kuluna yaptıklarının karşılığını verendir. Allahım! Senden başka ilâh yoktur. Sen hızlı atan damarları sâkinleştiren, ağrıları giderensin. Ve sen uykusuz gözlere uyku bahşedensin. Çarpan damarlarımı sâkinleştir, uykusuz gözlerimi dinlendir!' desin de şânı yüce Allah ona şifâ vermesin." (İbn Ebi'd-dünyâ, *Kitâbü'l-maraz ve'l-keffârât* [thk. Abdülvekîl en-Nedvî], Bombay: Dârü's-Selefiyye, 1991, s. 197, nr. 256.)

Hadd ü resmi tâm olan şey'e kıyâs etme ***Kemâl***
Şerh olunmaz kavl ile hâl-i kazâyâ-yı gıcık
***

Hüve

Gece gündüz evimde ferd oldum
Pek acîb mübtelâ-yı derd oldum

İki zıd bende ictimâ` etdi
Aynı bir hâlde hârr ü serd oldum

Dışarısı vücûdumun yanıyor
İçeriden zebûn-ı berd oldum

Yatamam bî-mecâl hasta iken
Sanki sağlam vücûdlu merd oldum

Bir şey'e kalmamışsa da hevesim
Tîh-i aşk içre rehne-verd oldum

Meyl-i mahbûb gitmedi dilden
Kûy-ı dilberde kûçe-gerd oldum

Pûte-i aşk-ı yâr içinde ***Kemâl***
Genc gibi ben de rû-yı zerd oldum

Kemâleddin Efendi'nin, vefâtı sebebiyle tarih manzumesi yazdığı hemşehrisi, Ma'mûretü'l-azîz Askerî Rüşdiye mezunu Dr. Abdullah Cevdet.
(Fotoğraf: İBB Atatürk Kitaplığı, nr. 12817)

2) Ömer Naîmî Efendi'nin Yeniçeriler Tarafından Şehid Edilen Antep Ulemâsı İçin Yazdığı Manzume

Kemâleddin Efendi 23 Ekim 1931 tarihli mektubunda dedesi Ömer Naîmî Efendi'nin Yeniçeriler tarafından 1239/1824'te şehid edilen Antep ulemâsı hakkında Arapça bir tarih manzumesi kaleme aldığını yazmaktadır. Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Kütüphanesinde bulunan Efendigil âilesine ait kitap koleksiyonunun yazmaları üzerinde yaptığımız çalışmalar sayesinde *Hâzâ Târîhu Şühedâi Ayıntâb Aleyhim Rahmetü'l-Meliki'l-Vehhâb li-Ömer en-Na`îmî el-Harputî* başlıklı ve 1239/1824 tarihli 37 beyitlik bu manzumeye ulaştık.[344] Aşağıda manzumenin aslı ve tercümesi yer almaktadır.

Ömer Naîmî Efendi'nin Yeniçeriler tarafından öldürülen Antep ulemâsı hakkında tarih düşürmesinin sebebi kendisinin o sıralar talebe sıfatıyla orada bulunmasıdır.

Ders halkasına katıldığı Antep'in önde gelen âlimlerinin katledilmeleri Ömer Naîmî Efendi üzerinde büyük tesir bırakmış, orayı terkedip tahsilinin devamı için Kayseri'ye gitmiştir.[345]

Ömer Naîmî Efendi manzûmesine besmele, hamdele ve salvele ile başlamaktadır. Bunu takip eden beyitlerinde dünyânın fâni olduğunu hatırlatmakta, buranın bütün peygamberleri, âlimleri, velileri, kemâl ve irfân ehlini yuttuğunu, sultanlara da kalmadığını belirtmektedir. Sonra manzumenin ana konusuna değinerek "Antep denilen hüzünler diyârında birer güneş gibi doğan" ve burada bir Kurban Bayramı arefesinde (9 Zilhicce 1239/ 5 Ağustos 1824) şehid edilen hocalarından bir kısmının isimlerini saymakta,

---

[344] Manzûme kütüphanenin yazma eserler bölümünde 37188 demirbaş numaralı bir mecmuada bulunmaktadır. Mecmuanın varak numaraları yazılmadığından biz de manzumenin yer aldığı kısmın varak numarasını veremiyoruz.

[345] Sunguroğlu, katledilenler arasında Antep ulemâsından Küçük Hâfız Necib Efendi'nin de olduğunu kaydetmekte ve Ömer Naîmî Efendi'nin bu zâttan icâzet aldığını belirtmekteyse de bu bilgilere ihtiyâtla yaklaşmak gerekir. Zira Naîmî Efendi manzûmesinde öldürülen ulemânın isimlerini sayarken Necib Efendi'den bahsetmemektedir. Ayrıca Sunguroğlu bu bilgileri verdikten bir sayfa sonra Ömer Naîmî Efendi'nin 1242/1826'da Kayseri'de Hoca Kasım Efendi'den icâzet alıp Harput'a döndüğünü yazmaktadır (bk. a.mlf., *Harput Yollarında,* II, 149-150).

onların faziletlerini sıralamaktadır. Bu hocalar Osman, İbn Îd Mustafa, Nakîbü'l-eşrâf Râmiz, Yâsin ve Râşid Efendilerdir. Ömer Naîmî Efendi bu zevâtın sebepsiz yere katledilişlerini akıcı ve duygulu bir üslupla anlatmakta, onlar için rahmet ve mağfiret dilemekte, "şeytanın kardeşi" olarak vasfettiği Yeniçerilere ise beddualar etmektedir. Manzumenin son mısrâında ise ulemânın şehâdetiyle ilmin de gittiğini vurgulayan ibârelerle târih düşürmektedir.

***

Manzumenin Aslı:

هَذَا تَارِيخُ شُهَدَاءِ عَيْنتَاب عَلَيْهِمْ رَحْمَةُ الْمَلِكِ الْوَهَّابِ لِعُمَرَ النَّعِيمِيِّ الخَرْبُوتِيِّ

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ

١- اَلْحَمْدُ لِلْمُحْيِي وَالْمُمِيتِ ذِى الْكَرَمِ ... مَعَ الصَّلَوتِ عَلَى النَّبِيِّ ذِى الشَّانِ

٢- فِي هَذِهِ الدَّارِ يَا إِخْوَانَنَا اِعْمَلُوا ... خَيْرًا فَوَاللهِ لاتَبْقَى لِسُلْطَانِ

٣- لِاَنَّهَا بَلَعَتْ كُلَّ النَّبِيِّ كَذَا ... كُلَّ الْوَلِيِّ وَذِى العِلْمِ مِنْ اِنْسَانِ

٤- لَاسِيَّمَا مِنْهُمُ ذَوِى عُلُومٍ وَاِلْ ... رَامِ وَاَهْلَىْ كَمَالَاتِ وَعِرْفَانِ

٥- ذَوَىْ عُيُونٍ جَرَتْ مِنْهَا خَصَايِصَةٌ ... لَا تَنْتَهِى لَوْ عَدَدْتَ كُلَّ اَزْمَانِ

٦- فَوَاحِدٌ مِنْهُمَا عُثْمَانُ مُشْتَهِرًا ... بِصَايِبٍ كُلَّ اَمْصَارٍ وَبُلْدَانِ

٧- هُوَالَّذِى جَمَعَ الْعِلْمَ مَعَ الْكَرَمِ ... كَأَنَّهُ اَبْحُرٍ فِى كُلِّ اَفْنَانِ

٨- وَكَانَ اَزْكَى جَمِيعِ النَّاسِ قَاطِبَةً ... وَفَاقَ فِي الْحِكْمَةِ مِنْ كُلِّ اَقْرَانِ

٩- فَفِيهِ نَفْعٌ لِأَخْيَارٍ وَاَحْبَابٍ ... وَفِيهِ ضُرٌّ لِأَ شْرَارٍ وَعُدْوَانِ

١٠- وَفِيهِ جُودٌ كَأَنَّ الْبَحْرَ عِنْدَ جَوَا ... دِهِ كَمَاءٍ جَرَى مِنْ كَفِّ صِبْيَانِ

١١- وَذَا قَوِيٍّ وَضَابِطٍ عَلَى النَّاسِ ... كَأَنَّهُ اَسَدٌ فِي صَفِّ الأَعْيَانِ

١٢- لِضَيْفِهِ مُتَوَاضِعٌ كَخُدَّامٍ ... وَتَايِهٌ لِذَوَىْ كِبْرٍ وَعِصْيَانِ

١٣- وَوَاحِدٌ مِنْهُمَا بِمُصْطَفَى دُعِيَا ... مُلَقَّبًا بِابْنِ عِيدٍ بَيْنَ خُلَّانِ

١٤- هُوَالَّذِى قَدْ حَوَى جَمِيعَ مَعْرِفَةٍ ... عِزًّا كَمَالًا بِلَا شِبْهٍ وَلَا ثَانِى

١٥- وَفِى الزَّكَاءِ فَرِيدُ عَصْرِهِ وَكَذَا ... وَحِيدُ دَهْرٍ بِحُجَّةٍ وَبُرْهَانِ

١٦- كَمْ عَالِمٍ اَفْحَمَهُ وَقْتَ الْمُبَاحَثَةِ ... كَمْ فَارِسٍ اَلْزَمَهُ بِصَرْفِ اَذْهَانِ

١٧- وَعِلْمُهُ أَمْلَأَ الآفَاقَ بِالْهِمَمِ ... وَحِلْمُهُ أَشْحَنَ الدُّنْيَا بِسُلْطَانِ

١٨- هَذَانِ شَمْسَانِ مَطْلَعَانِ مِنْ بَلَدٍ ... قَدْ سُمِّيَتْ عَيْنَابًا دَارَ اَحْزَانِ

١٩- وَهْيَ الَّتِي لَمْ يَكُنْ لِخَلْقِهِ مِثْلٌ ... فِي الظُّلْمِ وَالْفِسْقِ فِي الدُّنْيَا وَالْأَكْوَانِ

٢٠- هُمْ قَتَلُوا الْعَالِمَيْنِ الْكَامِلَيْنِ بِلَا ... عَدٍّ مِنَ السَّلَفِ بِغَيْرِ نُقْصَانِ

٢١- كَذَاكَ فِي عِيدِ حُجَّاجٍ أُولِي شَرَفٍ ... كَانَ عَلَى يَدِهِمْ ذَانِ شَهِيدَانِ

٢٢- كَذَاكَ غَيْرُهُمَا كَانُوا مِنَ الشُّهَدَا ... كُلُّهُمْ لَايِقٌ رَحْمَةَ رَحْمَانِ

٢٣- وَاحِدُهُمْ رَامِزُ نَقِيبُ اَشْرَافِ ... مِنْ جَدِّهِ اَهْلُ اِكْرَامٍ وَاِحْسَانِ

٢٤- تَتِمَّةُ الْخَلَفِ وَعُمْدَةُ السَّلَفِ ... بَلْ زُبْدَةُ الشَّرَفِ فَانْظُرْ بِإِمْعَانِ

٢٥- مَقْبُولٌ أَضْيَافُهُ مَطْوِلٌ اَوْصَافُهُ ... مَبْذُولٌ اَلْطَافُهُ لِكُلِّ جِيعَانِ

٢٦- كَذَاكَ يَسِينُ مِنْهُمْ سَيِّدُ الشُّهَدَاء ... نَقِيبُهُمْ سَابِقًا مِنْ اَهْلِ اَعْسَانِ

٢٧- وَمِنْهُمْ رَاشِدُ جَامِعُ مَعْرِفَةٍ ... مِنْ شِعْرِهِ عَاجِزٌ اَفْصَحُ عَدْنَانِ

٢٨- وَاَنْهُرُ الدَّمِ اَجْرَوْ مِنْ عُرُوقِهِمْ ... كَاَنَّهَا نَهْرُ يَاقُوتٍ وَمَرْجَانِ

٢٩- مَعَ اَنَّهُ لَمْ يَكُنْ جُرْمٌ وَلَا تُهَمٌ ... يُوجِبُ قَتْلَهُمْ يَا اَهْلَ طُغْيَانِ

٣٠- بَكَى بِمَوْتِهِمْ كُلُّ الأُنَاسِ كَذَا ... كُلُّ الدَّوَابِّ اَفَهَلْ تَسْكُنُ اَجْفَانِي

٣١- يَا رَبِّ اَجْرِ عَلَى قَبْرِهِمْ فَرَحًا ... مِنْ بَحْرِ مَغْفِرَةٍ وَسَيْلِ رِضْوَانِ

٣٢- وَاخْذُلْ اِلَهِي عِدَاهُمْ بِاَسْرِهِمِ ... اِذْ هُمْ بَرِيئُونَ مِنْ دِينٍ وَاِيمَانِ

٣٣- وَاسْمُهُمْ عَسْكَرُ مُجَدَّدٍ وُصِفُوا ... بِالْمُفْسِدِينَ وَهُمْ اِخْوَانُ شَيْطَانِ

٣٤- يَا رَبِّ قَهِّرْهُمْ دَمِّرْهُمْ خُذْهُمْ ... اَخْذًا عَزِيزًا بِخُسْرَانٍ وَخِذْلَانِ

٣٥- وَاجْعَلْهُمْ يَا اِلَهِي هَالِكِينَ بِاَنْ ... وَاعِ البَلَايَا وَخَجِّلْهُمْ بِقُرْأَنِ

٣٦- فَالنَّاظِمُ البَائِسُ النَّعِيمُ قَدْ قَالَا ... بِعَوْنِ خَالِقِهِ وَغَوْثِ مَنَّانِ

٣٧- مِنْ رَأْسِ بَلْدَةٍ اِذْ طَارُوا فَقَدْ اَرَّخُوا ... اِرْتَفَعَ الْعِلْمُ مَعَهُمْ بِإِيقَانِ

"ارتفع العلم معهم بايقان"

٩ ذى ١٢٣٩

Tercümesi:

Bu, Ömer Naîmî Harputî'nin Antep şehidleri için yazdığı tarih manzûmesidir. Her şeyin mâliki olan ve çok bağışlayan Allah onlara rahmet eylesin.

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla

1. Can veren, can alan kerem sahibi Allah'a hamd; şanlı peygambere salât olsun.

2. Ey kardeşler! Şu dünyada güzel işler yapın! Vallahi burası sultana bile kalmaz!

3. Burası insan cinsinden bütün peygamberleri, velileri, âlimleri yuttu.

4. Bunlar arasında bilhassa âlim ve cömertler ile ehl-i kemâl ve irfânı…

5. Meziyetlerin ve üstün özelliklerin aktığı pınarları gece gündüz saysan da bitmez.

6. Bunlardan biri her yerde ve her memlekette dürüstlüğüyle şöhret bulmuş Osman'dır.

7. O her sanatta bilgisi denizler gibi engin olan biridir, cömertliği de ilmi de kendisinde toplamıştır.

8. O bütün insanlardan daha zeki idi; bilgelikte de akranlarının tamamının önüne geçmişti.

9. Onun iyi insanlara ve dostlara faydası, kötülere ve düşmanlara da zararı vardır.

10. Öyle bir kerem sahibidir ki deniz onun cömertliği yanında çocukların avucundan akan (çocukların oynadığı) su gibidir.

11. İnsanlar üzerinde öyle otoriter ve o kadar güçlüdür ki eşrâf arasında arslan gibi görünür.

12. Misafirlerine karşı bir hizmetkâr gibi mütevâzıdır, fakat kibirliler ve serkeşler karşısında gururlu ve azametlidir!

13. Onlardan biri de dostlar arasında "İbn 'Îd" lakabıyla bilinen Mustafa'dır.

14. O bütün marifetleri yücelik ve olgunlukla benzersiz bir şekilde kendisinde barındıran kişidir.

15. Zekâ hususunda zamanının yegânesidir, huccet ve burhânda da (mantık ilmi) emsâlsizdir.

16. İlmî tartışmalarda nice âlimi susturmuş, fikrî müzâkerelerde nice hünerlinin zihnini karıştırmıştır (onları alt etmiştir)!

17. Onun ilmi, himmet ve ihsânla ufukları; hilmi ise sultanlıkla dünyayı doldurdu.

18. Bu ikisi "Ayntab" denilen hüzünler diyârında doğan iki güneştir.

19. O öyle bir şehirdir ki zulüm ve fâsıklıkta halkının bir benzeri dünyanın ve âlemlerin hiçbir yerinde yoktur.

20. Hiç kusurları olmamasına rağmen iki âlimi seleften saymayarak katlettiler.

21. İşte böyle bir mübârek kurban bayramında o ikisi bunların elinde şehid düştü.

22. O ikisi dışında şehidlerden böyle daha niceleri vardı! Hepsi Allah'ın rahmetine lâyıktırlar.

23. Bunlardan biri atadan ikram ve ihsân sahibi olan nakîbü'l-eşrâf Râmiz'di.[346]

24. İyi bak! Onun kendinden öncekine dayanan, sonra geleni de tamamlayan şeref nümûnesi biri olduğunu göreceksin.

25. Misâfirleri makbuldür, vasıfları uzun uzun anlatılır, aç olan herkese ikrâmı çoktur.

26. Onlardan biri de şehidlerin efendisi olan Yasin'dir. O önceden A'sânlılar'ın da büyüklerindendi.

27. Onlardan biri de bütün hüner ve marifeti kendisinde toplayan Râşid'dir. Onun şiiri Adnanîlerin en fasihini bile âciz bırakır.

28. Damarlarından yakut ve mercan gibi kan ırmakları aktı.

---

[346] Nakîbü'l-eşrâf: Hz. Peygamber'in soyundan gelen kişilerin her türlü işiyle meşgul olmakla resmen görevlendirilmiş kişi.

29. Ey hadlerini aşanlar! O insanların katledilmeyi gerektirecek ne suçları ne de günahları vardı!

30. Onların ölümüne bütün insanlar ve hayvanlar ağladı. Benim gözlerimin yaşı diner mi?

31. Yâ Rabbi! Onların kabirleri üzerine cennet ırmağından ve mağfiret denizinden ferahlık serp!

32. Onların düşmanlarını külliyen rezil rüsvay eyle ki onlar dinden ve îmandan uzaktırlar.

33. Onların adı Yeniçerilerdir. Onlar müfsid olarak vasfedildiler ve onlar şeytanın kardeşleridir.

34. Allahım onları kahr u perîşan et, hüsrâna uğrat ve zelil eyle!

35. Yâ Rabbi onları türlü türlü belâlarla helâk eyle ve Kur'an ile utandır!

36. Bu mısrâların bahtsız nâzımı Na'îmî yaratıcı olan sonsuz kerem sahibi Allah'ın inâyetiyle şunu söyledi:

37. Bir şehrin başından uçtukları vakit tarih düşürdüler: Onların gidişiyle gerçekten ilim de gitti.

"Onların gidişiyle gerçekten ilim de gitti"

9 Zilhicce 1239/ 5 Ağustos 1824

Kemâleddin Efendi'nin dedesi
Harput müftüsü Ömer Naîmî Efendi'nin mezarı

SONUÇ

İbnülemin Mahmud Kemal İnal'ın babası Emin Paşa ile Harputlu büyük âlim Abdülhamid Hamdî Efendi hemşehrilik sâikiyle tanışmışlardır. Zamanla dostluğa dönüşen tanışıklık Sadrazam Yusuf Kâmil Paşa'nın Harput'ta bir medrese ve kütüphane inşa ettirip başına da Abdülhamid Hamdî Efendi'yi getirtmesini sağlamıştır. İki aile arasındaki samimiyet çocukları İbnülemin ile Kemâleddin Efendi arasında da devam etmiştir. Bunu sağlayan temel vâsıta ise mektuplardır. Çalışmamızın ana konusunu ikisinin yaklaşık elli yıllık dostluklarının işareti sayılan bu mektuplar ve ekleri oluşturmuştur. Bir kısmı Şark İstiklâl Mahkemesi Arşivi'nde, bir kısmı İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi İbnülemin Koleksiyonu'nda bulunan bu mektupları bugünkü harflere aktardık; tespit ettiğimiz mühim hususları tedkike, işaret edilen mevzuları etraflıca incelemeye ve iktibasların, telmihlerin, sarih/müphem çeşitli atıfların kaynaklarına ulaşmaya çalıştık. Böylece İbnülemin'in ve Kemâleddin Efendi'nin ilmî, edebî kudretlerine dikkat çekme amacı güttük. Devir ve muhitlerinin mühim simâlarından olan bu iki dostun mektuplarının da diğer eserleri gibi ilim ve edebiyat tarihimize, yakın dönem Harput kültür ve eğitim tarihi araştırmalarına ışık tutacağını ümid ediyoruz. Nitekim İbnülemin'in kullandığı Cemil Sâtı ve Hüznî müsteâr isimlerinden Türk edebiyatı câmiası ilk defa bu mektuplar münâsebetiyle haberdâr olmuştur. Yine onun na`tlerinden biri ilk defa eksiksiz olarak bu mektuplar vâsıtasıyla ortaya çıkmıştır.

Son devir Türk irfan ve edebiyatının en mühim isimlerinden sayılan İbnülemin'in hayatının, muhitinin, dinî, tasavvufî, ilmî, edebî şahsiyetinin, düşünce dünyasının -vefatının üzerinden geçen 63 yıla rağmen- şanına yakışır titizlikte ve bütün yönleriyle ele alınıp değerlendirilememiş olması, eserlerinin teknik hatalardan arındırılmış baskılarının yapılmaması, şiirleri, makale ve derlemelerinin hâlâ onlarca mecmuada dağınık şekilde durması millî kültür, sanat, edebiyat ve akademi câmiası adına büyük talihsizliktir. Kanaatimizce yapılması gereken işlerin başında üniversite bünyesinde onun ismini taşıyan bir araştırma merkezinin

kurulması, hususi evrâkı da dahil olmak üzere koleksiyonunun tamamının azimli ve yetkin araştırmacıların katkılarıyla elden geçirilmesi ve bu merkez bünyesinde ilmî çalışmalar üretilmesi gelmelidir.

Kemâleddin Efendi ise Harput'un yüzlerce yıllık geçmişi olan âlim ve müftü bir sülâlesinin önemli fertlerindendir. Babası Abdülhamid Hamdî gibi velud bir âlim, iyi bir şâirdir. 1916-1926 yılları arasında Ma'mûretü'l-azîz müftülüğü yapmış, bir devletin yıkılıp yeni bir devletin kurulduğu bu dönemde şehirde resmî, gayr-ı resmî önemli vazifeler üstlenmiştir. Bir taşra âlimi olmasına rağmen İstanbul mecmualarında tefrika ettirdiği yazıları ve yayımladığı şiirleri sâyesinde şöhreti yaşadığı şehrin sınırlarını aşmış, İstanbul ulemâ ve şuarâsı arasında da tanınmıştır. Ancak aradan geçen zaman zarfında unutulmuş, yazdıkları mecmua sayfaları arasında kalmış, hayatı ve eserleri ile ilgili herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Yakın dönemde yayımladığımız bir dizi makale ve yayımlamayı sürdürdüğümüz kitaplar vâsıtasıyla Kemâleddin Efendi'yi ilim dünyasının dikkatlerine sunmanın gayreti içerisindeyiz. Hayatı, ilmî eserleri, şiirleri, mektupları ve torunları tarafından Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi'ne bağışlanan kütüphanesi incelendiğinde Kemâleddin Efendi'nin "müderris" (öğretici) vasfının devâm ettiği, bugünlere ve yarınlara önemli bir miras bıraktığı görülecektir.

Harput'ta Üç Lüleli Çeşmesi'nden Kurşunlu Camii'ne giden yol
(XX. asrın ilk yarısı)

Harput Ulu Camii ve civarı (XX. asrın ilk yarısı)

KAYNAKLAR

[**Abdülhak Hâmid Tarhan**], "Fâtih'i Ziyâret", *Mirsâd,* nr. 18, 11 Temmuz 1307/ 23 Temmuz 1891, s. 140.

Abdulkadiroğlu, Abdulkerim, "Ahmed Mâhir Efendi, Ballıklızâde", *DİA,* II, İstanbul: TDV Yayınları, 1989, 98.

Abdullah Yenişehrî, *Behcetü'l-fetâvâ*, AÜİF Kütüphanesi, Yazmalar Blm., nr. 35940.

Abdülcelîl Hasan Abdülmehdî, *el-Hayâtü'l-edebiyye fi'ş-Şâm fi'l-karni'l-hâmis el-hicrî,* Umman: Mektebetü'l-Aksâ, 1977.

Abdülhamid Hamdî Harputî, *el-Burhânü'l-münevver fî tahrîmi't-tasvîr ve hurmeti iktinâi'l-musavver,* AÜİF Kütüphanesi, Yazmalar Blm., nr. 36884.

Abdülhamid Hamdî Harputî, *Resim Hakkında Şer`î Tedkîk,* İÜNEK, İbnülemin Koleksiyonu, nr. 2746/5, vr. 54ª-57ª.

Abdülhamid Hamdî Harputî, *Safvetu Efkâri'l-Ulemâ fi İsbâti İlmi Nebiyyinâ bi'l-Esmâ,* AÜİF Kütüphanesi Yazmalar Blm., nr. 36645.

Abdülkâdir el-Bağdâdî, *Hizânetü'l-edeb ve lübbü lübâbi lisâni'l-Arab* (thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn), I-VIII, Kahire: Mektebetü'l-Hanci, 1996.

Aclûnî, Ebü'l-Fidâ İsmail b. Muhammed, *Keşfü'l-hafâ ve müzîlü'l-ilbâs amme'ştehere mine'l-ehâdîs alâ elsineti'n-nâs* (haz. Ahmed Kalâş), I-II, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-İslâmî, 1351.

Ahmed Bâdî Efendi, *Riyâz-ı Belde-i Edirne* (haz. Adıgüzel, Niyazi-Gündoğdu, Raşit), I-II, Edirne: Trakya Üniversitesi Yayınları, 2014.

Ahmed Cevdet Paşa, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye,* Dersaâdet: Matbaa-i Osmâniyye, 1305.

Ahmed Hayatî el-Elbistânî, *Şerh-i Tuhfe-i Vehbî*, AÜİF Kütüphanesi, Yazmalar Blm., nr. 36833.

Ahmed Midhat Efendi, "Dekadanlar", *Sabah,* nr. 2628, 10 Mart 1313/ 22 Mart 1897, s. 2-3.

Ahmed Muhtâr, *Mir'âtü'ş-şühûd li-seyyidi'l-vücûd,* İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1311.

Aksu, Eren, *İshak Refet Işıtman (Hayatı-Sanatı-Eserleri),* yüksek lisans tezi, 2010, Atatürk Üniversitesi SBE.

Akün, Ömer Faruk, "İbnülemin Mahmud Kemal", *DİA,* XXI, İstanbul: TDV Yayınları, 2000, 249-262.

Akyıldız, Ali, "Meclis-i Meb`ûsan", *DİA,* XXVIII, Ankara: TDV Yayınları, 2003, 245-247.

Ali b. Ebî Tâlib, *Nehcü'l-belâga* (thk. Seyyid Muhammed el-Hüseynî eş-Şîrâzî), Beyrut: Dârü'l-Ulûm, 2008.

Ali Ruhi, *Leme`ât,* İstanbul: Âlem Matbaası Ahmed İhsân ve Şürekâsı, 1311.

Asırlar Boyu Tarihi Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük: Kubbealtı Lugati (haz. Ayverdi, İlhan- Topaloğlu, Ahmet), I-III, İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2005.

Âşık, Nevzat, "Bedîüzzamân el-Hemedânî", *DİA,* V, İstanbul: TDV Yayınları, 1992, 328-329.

Ata, Ramazan, *Osmanlı Kaynaklarına Göre 1839-1841 Arası Osmanlı-Mısır İlişkileri ve Düvel-i Muazzama,* doktora tezi, 2011, Ankara Üniversitesi SBE.

Bâkî Dîvânı (Tenkitli Basım) (haz. Küçük, Sabahattin), Ankara: TDK Yayınları, 1994.

Başkan, Azime Merve, *Hüseyin Vassâf'ın Es`adnâme Adlı Eseri,* yüksek lisans tezi, 2013, Marmara Üniversitesi SBE.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali, *Şuabü'l-îmân* (thk. Ebu Hâcer Muhammed es-Saîd b. Besyûnî Zaglûl), I-IX, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000.

Bilgegil, M. Kaya, "Hüsn ü Aşk'a Dâir", *Şeyh Gâlib* (haz. Okay, M. Orhan- Ayan, Hüseyin), İstanbul: Dergâh Yayınları, 1992, VII-XLVII.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu`fî, *Sahîhu'l-Buhârî (el-Câmi`u's-sahîh)* (nşr. Abdülmâlik Mücâhid), Riyâd: Dârü's-Selâm, 1999.

Bûsîrî, Muhammed b. Saîd, *el-Kasîdetü'l-Bürde,* İstanbul: el-Hâc Muharrem Efendi Destgahı, 1276.

Ceyhan, Semih, "Tâhirü'l-Mevlevî'nin *Mahfil* Dergisindeki Hâtırâtı Işığında Mesnevîhân Selânikli Mehmed Es`ad Dede", *Tasavvuf,* sy. 26 (2010), s. 25-70.

Ceylan, Ömür, *Hânedânda Bir Âsî: Dâmâd Mahmud Celâleddin Paşa Âsaf Dîvânı*, Ankara: Akçağ Basım Yayın, 2003.

Çankaya, Ali, *Yeni Mülkiyeliler Târihi ve Mülkiyeliler: Mülkiye Şeref Kitabı*, I-VIII, Ankara: Mars Matbaası, 1969.

Çarıklı, Turgut, *Babam Hacim Muhittin Çarıklı: Bir Kuvay-ı Milliyecinin Yaşam Öyküsü* (yay. haz. Erdem, Y. Hakan), İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2005.

Çavuşoğlu, Halime, "19. Yüzyılın Sosyal ve Siyasi Olaylarına Bir Bakış: Bir Tarih Üstadı Nâfi ve Tarih Manzumeleri", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sy. 52 (2014), s. 85-104.

Demirel, H. Gamze, *18. Yüzyıl Şairlerinden Belîğ Mehmed Emîn Dîvânı*, doktora tezi, 2005, Fırat Üniversitesi SBE.

Dîvân-ı Rahmî-i Harputî, Ma`mûretü'l-azîz: Vilâyet Matbaası, 1303.

Dîvân-ı Sâib Tebrîzî (haz. Muhammed Kahraman), I-II, Tahran: İntişârât-ı İlmî ve Ferheng-i İran, 1986.

Dîvânu Ebi'l-Atâhiye, Beyrut: Dâru Beyrut, 1986.

Dîvânu Hassân b. Sâbit (haz. Abdülemîr Ali Mühennâ), Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994.

Dîvânü'l-Abbâs b. el-Ahnef (thk. Âtike el-Hazrecî), Kahire: Matbaatü Dâri'l-Kütübi'l-Mısrıyye, 1954.

*Dîvânü'l-İmâm eş-Şafi`î* (haz. Abdurrahmân el-Mustâvî), Beyrut: Dâru'l-Ma`rife, 2005.

Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş`as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *Sünenü Ebî Dâvud* (thk. Şuayb el-Arnaût- Muhammed Kâmil Karabelli-Abdullatîf Hırzullah), I-VII, Beyrut: Şeriketü'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009.

Ekmekçizâde Hâfız Ahmed Efendi, *Mahmûdü'l-eser fî tercemeti'l-Müstatrafi'l-müste'ser*, I-II, İstanbul: Dârü't-tıbâati'l-Âmire, 1261.

Elazığ Eğitim Tarihi (yay. haz. Taşkın, Ünal ve dgr.), Elazığ: Elazığ Milli Eğitim Müdürlüğü Yayınları, 2010.

el-Ferfûr, Muhammed Sâlih, *el-Muhaddisü'l-ekber ve imâmü'l-asr el-allâmetü'z-zâhid es-seyyidü'ş-şerîf Muhammed Bedrüddîn el-Hasenî*, Dımaşk: Dârü'l-İmâm Ebî Hanîfe, 1986.

Eldem, Edhem, "26 Ağustos 1896 'Banka Vakası' ve 1896 'Ermeni Olayları'", *Tarih ve Toplum: Yeni Yaklaşımlar*, sy. 5 (2007), s. 113-146.

el-Makkarî, Ahmed b. Muhammed et-Tilimsânî, *Nefhu't-tîb min gusni'l-Endelüsi'r-ratîb ve zikru vezîrihâ Lisâni'd-dîn İbni'l-Hatîb* (thk. Hasan Abbâs), I-VII, Beyrut: Dâru Sâdır, 1988.

el-Mâlih, Muhammed Riyâd, *Âlimü'l-ümme ve zâhidü'l-asr el-allâmetü'l-muhaddisü'l-ekber Bedrüddîn el-Hasenî,* Kahire: Mektebetü'l-Kuds, 1977.

el-Mehdî, Muhammed el-Abbâsî, *el-Fetâvâ'l-Mehdiyye fi'l-vekāi`i'l-Mısriyye,* I-VII, Mısır: el-Matbaatü'l-Ezheriyye, 1301-1304.

el-Muhibbî, Muhammed Emîn b. Fazlullâh, *Hulâsatü'l-eser fî a`yâni'l-karni'l-hâdî aşer,* I-IV, Kahire: Mektebetü'l-Vehbiyye, 1284.

Emin Paşa, *Mecmû`a-i Eş`âr,* İÜNEK, İbnülemin Koleksiyonu, nr. 3433.

Enderunlu Osman Vâsıf, *Dîvân-ı Gülşen-i Efkâr-ı Vâsıf-ı Enderûnî,* I-II, İstanbul: yy., 1285.

en-Nevevî, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî, *el-Minhâc fî şerhi Sahîhi Müslim b. Haccâc: Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî,* I-XVIII, Kahire: el-Matbaatü'l-Mısriyye, 1930.

Erdem, Hüsameddin, "Ahmed Muhtar Efendi, Giritli", *DİA,* II, İstanbul: TDV Yayınları, 1989, 105-106.

Erdoğan, Kenan, *Niyâzî-i Mısrî Dîvânı,* Ankara: Akçağ Yayınları, 1998.

Eren, Gönül Hatay- Cengiz, Halil Erdoğan, *Rahmî-i Harputî Divanı,* Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996.

er-Râzî, Muhammed b. Ebî Bekr, *el-Emsâl ve'l-hikem* (thk. Fîrûz Harîrçi), Dımaşk: el-Müsteşâriyyeti's-Sekāfeti'l-Cumhûriyyeti'l-İslâmiyyeti'l-İrâniyye, 1408.

Erul, Bünyamin, "Harputlu Abdülhamit Efendi (1830-1902) ve Hz. Peygamber'in Bilgisine Dair Bir Risalesi: *Safvetu Efkâri'l-Ulemâ fi İsbâti İlmi Nebiyyinâ bi'l-Esmâ*", *Fırat Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi,* sy. 6 (2001), s. 1-19.

Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Dîvan-ı İlâhiyât,* (haz. Özgül, M. Kayahan), Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2013.

et-Tûfî, Süleymân b. Abdülkavî, *el-İksîr fî ilmi't-tefsîr* (thk. Muhammed Osmân), Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1971.

Fatin Dâvûd, *Hâtimetü'l-eş`âr* (haz. Çiftçi, Ömer), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017 (https:// ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55976,fatin-tezkiresi)

Fuzuli, *Leyla ve Mecnun* (haz. Doğan, Muhammed Nur), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004.

Gövsa, İbrahim Alaeddin, *Türk Meşhurları Ansiklopedisi,* [İstanbul:] Yedigün Neşriyat, ty.

Gültekin, İbrahim, *Hüsn ü Aşk'ın Anlam Dünyası ve Hüsn ü Aşk Bağlamında Şeyh Gâlib'in Üslup Özellikleri*, doktora tezi, 2011, Gazi Üniversitesi SBE.

Günay, Hacı Mehmet, "Receb", *DİA,* XXXIV, İstanbul: TDV Yayınları, 2007, 506-507.

Güngör, İbrahim- **Timurtaş**, Abdulhadi, "İbn Memmâtî'nin *el-Fâşûş fî ahkâmî Karakuş* Adlı Eseri ve Karakuşî Hükümler", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sy. 33 (2016), s. 215-233.

Gürün, Kâmuran, *Ermeni Dosyası*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1983.

Hâfız-ı Şîrâzî, *Dîvân*, Tahran: Neşr-i Pârsâ, 1379.

Hanioğlu, M. Şükrü, "Abdullah Cevdet", *DİA,* I, İstanbul: TDV Yayınları, 1988, 90-93.

Hasırcızâde Sami b. Ahmed, *Hasırcızâde Mehmed Ağa,* Süleymaniye Kütüphanesi, Zühdü Bey Blm., nr. 541.

Haykır, Yavuz, "Elazığ (Elaziz) Halkevi Yayınları ve *Altan* Dergisi", *Türk Dünyası Araştırmaları,* sy. 171 (2007), s. 121-170.

Hazîne-i Fünûn, III/37 (13 Ramazân 1313/ 27 Şubat 1896), s. 392.

Husrî, Ebû İshak İbrâhim b. Ali b. Temim el-Kayrevanî, *Zehrü'l-Âdâb ve semerü'l-elbâb* (thk. Ali Muhammed el-Bicavî), I-II, [Kahire:] Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1953.

Hüseyin Remzî, *Lugat-ı Remzî,* I-II, İstanbul: Matbaa-i Hüseyin Remzî, 1305.

Hüseyin Vâiz Kâşifî, *Ravzatü'ş-Şühedâ,* yy., 1360[ş]/1982.

Hüseyin Vassâf, *Kemâlü'l-Kemâl (Bir Eski Zaman Efendisi İbnülemin Mahmud Kemâl)* (haz. Şeker, Fatih M.- Kara, İsmail), İstanbul: Dergâh Yayınları, 2009.

Hüseyin Vassâf, *Mevlid Şerhi: Gülzâr-ı Aşk* (haz. Tatçı, Mustafa- Yıldız, Musa- Üstüner, Kaplan), İstanbul: Dergâh Yayınları, 2006.

Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ* (haz. Akkuş, Mehmet- Yılmaz, Ali), I-V, İstanbul: Kitabevi, 2006.

İbn Abdilberr en-Nemerî, *et-Temhîd limâ fi'l-Muvattaʾ mine'l-me`ânî ve'l-esânîd* (thk. Muhammed Bû Habze- Saîd Ahmed A'râb), I-XXVI, Titvân [Vizâretü'l-Evkāf ve'ş-Şuûni'l-İslâmiyye], 1967-1992.

İbn Âbidîn, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülazîz ed-Dımaşkî, *Reddü'l-Muhtâr ale'd-Dürri'l-Muhtâr Şerhu Tenvîri'l-Ebsâr* (thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd- Ali Muhammed Muavvaz), I-XII, Riyad: Dârü'l-Âlemi'l-Kütüb, 2003.

İbn Ebi'd-dünyâ, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî, *Kitâbü'l-maraz ve'l-keffârât* (thk. Abdülvekîl en-Nedvî), Bombay: Dârü's-Selefiyye, 1991.

**İbn Ebi'l-Isba` el-Mısrî**, *Tahrîrü't-Tahbîr fî sınâ`ati'ş-şi`ri ve'n-nesr ve beyâni i`câzi'l-Kur'ân,* I-II, Kahire: el-Meclisü'l-A'lâ li'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, 1383.

İbn Hatîb, Muhammed b. Kāsım b. Yakub el-Amasî, *Ravzatü'l-ahyâri'l-müntehab min Rebî`i'l-ebrâr* (thk. Mahmud Fahurî), [Haleb:] Dârü'l-Kalemi'l-Arabî, ty.

İbn Memmâtî, Ebü'l-Mekârim Es'ad b. Mühezzeb b. Mînâ b. Zekeriyâ b. Ebi'l-Melîh, *el-Fâşûş fî ahkâmi Karakuş,* Kahire (yy.), 1311.

İbn Nüceym, Zeynüddin Zeyn b. İbrâhim b. Muhammed Mısrî, *el-Bahrü'r-râik Şerhu Kenzi'd-dakāik (fî furû`i'l-Hanefiyye)* (haz. Zekeriyya Umeyrât), I-IX, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1997.

İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân fî târîhi'l-a`yân* (thk. Kâmil Süleymân el-Cüburî), I-XXIII, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1971.

İbnü'l-İflîlî, Ebü'l-Kāsım İbrâhim b. Muhammed b. Zekeriyyâ ez-Zührî el-Endelüsî, *Şerhu Şi`ri'l-Mütenebbî* (thk. Mustafa Aleyyân), I-II, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1992.

İbnülemin Mahmud Kemal, "Fezâil-i İslâmiyye ve Üç Yüz Bin Nüfûsun İhtidâsı", *Tercümân-ı Hakîkat,* nr. 6565-1265 (27 Rebîülevvel 1317), s. 3-4.

İbnülemin Mahmud Kemal, "*Hüsn ü Aşk*'a Dâir", *Resimli Gazete,* sy. 63 (9 Şubat 1313), s. 749-750.

İbnülemin Mahmud Kemal, "Mevlid", *İslâm'ın Nûru*, sy. 8 (Aralık 1951), s. 7.

İbnülemin Mahmud Kemal, "Takdîr ve Beyân-ı Mütâlaa", *Mütâlaa*, sy. 50 (8 Temmuz 1313), s. 4-6.

İbnülemin Mahmud Kemal, "Teessüf-i Azîm", *Tercümân-ı Hakîkat*, nr. 53-5257 (2 Recep 1313), s. 3-4.

İbnülemin Mahmud Kemal, "Sabih'in Terceme-i Hâli", *Mir'ât-ı Ma`ârif*, nr. 4 (8 Safer 1327), s. 44-48.

İbnülemin Mahmud Kemal, *Eser-i Kâmil Paşa*, İstanbul: Kasbar Matbaası, 1308.

İbnülemin Mahmud Kemal, *Kemâlü'l-İsme*, İstanbul: Rûşen Matbaası: 1328.

İbnülemin Mahmud Kemal, *Kemâlül'l-Hikme*, İstanbul: Tercümân-ı Hakîkat Matbaası, 1327.

İbnülemin Mahmud Kemal, *Mecmû`a* (mektup müsveddeleri), İÜNEK, İbnülemin Koleksiyonu, nr. 3798.

İbnülemin Mahmud Kemal, *Sabîh: Tarihe Müstenid Hikâye*, Selânik: Osmanlı Asır Matbaası, 1316.

İnal, İbnülemin Mahmud Kemal, *Son Asır Türk Şairleri*, I-IV, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1969-1970.

İpşirli, Mehmet, "Cihet", *DİA*, VII, İstanbul: TDV Yayınları, 1993, 456-458.

İsmâil Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, I-X, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ty.

Kandemir, M. Yaşar, "Bedreddin el-Hasenî", *DİA*, V, İstanbul: TDV Yayınları, 1992, 331.

Karaca, Ali, "Şâkir Paşa", *DİA*, XXXVIII, İstanbul: TDV Yayınları, 2010, 307-308.

Karaismailoğlu, Adnan, "Kemaleddîn-i İsfahânî", *DİA*, XXV, Ankara: TDV Yayınları, 2002, 233.

Karataş, Ahmet, *Harput Yusuf Kâmil Paşa Medrese ve Kütüphanesi*, Ankara: Desen Ofset Sanayi ve Ticaret A.Ş, 2020.

Karataş, Ahmet, "Aliyyü'l-Kârî'nin *el-Mülemma` şerhu'n-na`ti'l-murassa`* Adlı Arapça Risâlesinin Tercüme ve Şerhi", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, sy. 37 (2016), s. 147-197.

Karataş, Ahmet, "Arşiv Vesîkalarına Göre Ma`mûretü'l-azîz (Elazığ) Vilâyetinde 1890'larda Başlayıp 1916'ya Kadar Devam Eden Müftülük Krizi", *İslâmî İlimler Dergisi,* 14/2 (2019), s. 195-226.

Karataş, Ahmet, "Harput Ulemâsından Müderris-Müftü Mehmed Kemâleddin Efendi'nin *Rekāik: Hadîs-i Erbaîn* Risâlesi" *Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi,* sy. 48 (2015), s. 57-94.

Karataş, Ahmet, "Harput Ulemâsından Müderris-Müftü Mehmed Kemâleddin Efendi", *Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi,* sy. 49 (2015), s. 29-126.

Karataş, Ahmet, "Harputlu Efendigil Âilesinin Yakalandıkları Katarakt Hastalığıyla İlgili Manzumeleri", *Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi,* VI/12 (2019), s. 65-101.

Karataş, Ahmet, "İbnülemin Mahmud Kemal İnal ile Kemâleddin Harputî Efendi'nin Mektuplaşmaları- I", *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi,* 8/1 (2019), s. 112-169.

Karataş, Ahmet, "İbnülemin Mahmud Kemal İnal ile Kemâleddin Harputî Efendi'nin Mektuplaşmaları- II", *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi,* 8/2 (2019), s. 619-644.

Karataş, Ahmet, "Kemâleddin Harputî Efendi'nin Şiirleri", *Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi,* sy. 50 (2016), s. 71-135.

Karataş, Ahmet, "Kemâleddin Harputî'nin *Tesbîtü'l-mefhûm fî tahkîki't-tebeiyye beyne'l-ilm ve'l-ma`lûm* İsimli Risâlesi", *İslâm Araştırmaları Dergisi,* sy. 36 (2016), s. 63-137.

Karataş, Ahmet, "Müderris-Müftü Mehmed Kemâleddin Harputî'nin *Kasîde-i Tantarâniyye* Şerhi", *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi,* VI/12 (2017), s. 49-96.

Karataş, Ahmet, "Şairini Vazifesinden Edip Sürgüne Gönderen Bir Gazelin Hikâyesi", *Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi,* LIX/2 (2018), s. 83-111.

Karataş, Ahmet, "Şark İstiklâl Mahkemesi'nin Belgeleri Işığında İmâm Efendi (Osman Bedreddin Erzurumî) ile Harput Ulemâsından Müftü Kemâleddin Efendi Arasındaki Mürşid-Mürîd İrtibâtı", *Bingöl Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi,* sy. 11 (2018), s. 155-182.

Karataş, Ahmet, "Yeni Bilgiler Işığında Harputlu Şâir Rahmî Efendi ve Sâre Hatun (Sarahatun) Câmii'nin Yeniden İnşâsına Yazdığı

Kaside", *Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi*, VII/13 (2020), s. 51-86.

Kartal, Abdullah, *Abdullah Bosnevî ve Merâtib-i Vücûd İle İlgili Bir Risâlesi*, yüksek lisans tezi, 1996, Marmara Üniversitesi SBE.

Kavaz, İbrahim - Onur, M. Naci, *Harputlu Rahmî Dîvânı*, Ankara: Ertem Matbaası, 1996.

Kemâleddin Harputî, *Dîvânçe*, İÜNEK, İbnülemin Koleksiyonu, nr. 3125.

Kemâleddin Harputî, "Mersiyye-i Ebüssuûd", *Cerîde-i Sûfiyye*, sy. 65 (8 Zilka`de 1331), s. 185-186.

Kemâleddin Harputî, *Kasîde-i Münferice'nin Tahmîsiyle Berâber Türkçe Şerhidir*, Ma`mûretülazîz: Vilayet Matbaası, 1317.

Kılıç, Hulusi, "el-Makāmât", *DİA*, XXVII, Ankara: TDV Yayınları, 2003, 414-415.

Kılıç, Hulusi, "Harîrî", *DİA*, XVI, İstanbul: TDV Yayınları, 1997, 191-192.

Kök, Bahattin, "Karakuş, Bahâeddin", *DİA*, XXIV, İstanbul: TDV Yayınları, 441.

Kur`a Kānûnnâme-i Hümâyûnu, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1286.

Kutluoğlu, Muhammed Hanefi, "İbrâhim Paşa, Kavalalı", *DİA*, XXI, İstanbul: TDV Yayınları, 2000, 330-333.

Levent, Lamia, *Ahmet Mahir Efendi Hayatı Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*, doktora tezi, 2012, Ankara Üniversitesi SBE.

Mahmud Şebüsterî, *Gülşen-i Râz*, yy, 1287.

Mazhar Osman, "Abdullah Cevdet'in Tabutu Önünde", *İctihad*, sy. 358 (Aralık 1932), s. 5875-5876.

Mecmû`a, AÜİF Kütüphanesi, Yazmalar Blm., nr. 00036.

Mecmû`a, AÜİF Kütüphanesi, Yazmalar Blm., nr. 36143.

Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, I-III, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1311.

Memişoğlu, Fikret, "Elazığ'da Basın Hayatı", *Yeni Fırat*, sy. 22 (İstanbul 1964), s. 21-26.

Memişoğlu, Fikret, "Rahmi Hoca", *Yeni Fırat*, sy. 12 (Elazığ 1963), s. 10-12.

Memişoğlu, Fikret, "Rahmi Hoca", *Yeni Fırat,* sy. 13 (Elazığ 1963), s. 18-21.

Merçil, Erdoğan, "Salgurlular", *DİA,* XXXVI, İstanbul: TDV Yayınları, 2009, 29-31.

Mihalicî, Mustafa b. Mustafa Rumî, *Şerhu Şevâhidi Netâyici'l-efkâr ma`a Izhâri'l-esrâr,* İstanbul: yy., 1286.

Moltke, Helmuth Von, *Türkiye Mektupları* (çev. Kemal Vehbi Gül), İstanbul: Varlık Yayınevi, 1967.

Muallim Nâci, *Osmanlı Şâirleri* (haz. Kurnaz, Cemal), İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 2004.

Müjdeci, Mustafa- **Karakılıç**, Cem, "Atatürk'ün Okul, Silah ve Dava Arkadaşı Miralay Lütfi Müfit Özdeş: Hayatı ve Askerî-Siyasî Faaliyetleri", *History Studies,* V/5 (2013), s. 119-148.

Müjdeci, Mustafa- **Karakılıç**, Cem, *Kırşehir Mebusu Miralay Lütfi Müfit Özdeş,* Ankara: Berikan Yayınevi, 2016.

Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *Sahîhu Müslim* (nşr. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Faryâbî), Riyâd: Dâru Tîbe, 2006.

Müsnedü İmâm Ahmed b. Hanbel (thk. Şuayb el-Arnaût), I-XXX, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1995.

Mütenebbî, Ebü't-Tayyib Ahmed b. el-Hüseyn el-Cu'fî el-Kindî, *Divân,* Beyrut: Dâru Beyrut, 1983.

Nâbî Dîvânı (haz. Bilkan, Ali Fuat), I-II, Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1997.

Nâbî, *Hayrâbâd* (haz. Gökcan, Melike - Koç, Hamza), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018. (http:// ekitap.kulturturizm.gov.tr)

Nâilî Divânı (haz. İpekten, Haluk), Ankara: Akçağ Yayınları, 1990.

Nef'î, *Divân,* İstanbul: Cerîde-i Havâdis Matbaası, 1269.

Nergisî, *Hamse,* İstanbul: Tatyos Dividciyan Basmahânesi, 1285.

Okay, M. Orhan, "Edebiyât-ı Cedîde", *DİA,* X, İstanbul: TDV Yayınları, 1994, 398.

Okçuzâde Mehmed Şâhî, *Ahsenü'l-Hadîs,* Dersaâdet: İkdâm Matbaası, 1313.

Okkar, Remziye, "Çarsancak Tarihi", *Türk Dünyası Araştırmaları*, sy. 186 (2010), s. 53-74.

Osman Efendi, *Zübde-i Gülistân*, Dersaâdet: Kasbar Matbaası, 1307.

Özaydın, Abdülkerim, "Seyfüddevle el-Hamdânî", *DİA*, XXXVII, İstanbul: TDV Yayınları, 2009, 35-36.

Özel, Ahmet, "İbn Âbidîn, Muhammed Emîn", *DİA*, XIX, İstanbul: TDV Yayınları, 1999, 292.

Özel, Ahmet, "Mehdî el-Abbâsî", *DİA*, XXVIII, Ankara: TDV Yayınları, 2003, 375-376.

Özer, Rukiye, *Resimli Gazete 1312-1315 İnceleme, Fihrist, Seçme Yazılar*, yüksek lisans tezi, 2018, Yıldız Teknik Üniversitesi SBE.

Öztürk, Serdar, *Cumhuriyet Türkiyesinde Kahvehane ve İktidar 1930-1945*, İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2006.

Pakalın, Mehmed Zeki, *Sicill-i Osmanî Zeyli* (yay. haz. Tok, Özen), V, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2008.

Pakalın, Mehmed Zeki, *Sicill-i Osmanî Zeyli* (yay. haz. Batmaz, Şakir - Alan, Gülbadi), XVII, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2009.

Pınar, Mehmet, *Cumhuriyet Döneminde Mersin ve İçel'de Siyasi Hayat (1923-1950)*, İstanbul: Hiperyayın, 2018.

Rahmî-i Harputî, *Dîvân*, AÜİF Kütüphanesi, Yazmalar Blm., nr. 36812.

Resimli Gazete, sy. 63 (9 Şubat 1313).

Resimli Gazete, sy. 66 (5 Mart 1314).

Resimli Gazete, sy. 67 (12 Mart 1314).

Resimli Gazete, sy. 68 (19 Mart 1314).

Sa`dî-i Şîrâzî, *Gülistân*, Tebriz: Dârü't-Tıbâa, 1275.

Sa`dî-i Şirâzî, *Külliyât*, yy., [Matbaa-i Birader-i Ercümen Mirza Muhammed Hasan Kaşanî], 1267.

Sa`dî-i Şirâzî, *Gülistân*, İstanbul: Hacı Halil Efendi Matbaası, 1276.

Salâhüddîn Halil b. Aybeg Safedî, *Kitâbü'l-Vâfî bi'l-vefeyât*, I-XXIV, Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, 2000.

Se`âlibî, Ebu Mansûr Abdilmelik İbn Muhammed b. İsmail, *Simâru'l-kulûb fi'l-muzâfi ve'l-mensûb* (thk. Muhammed Ebü'l-fazl İbrahim), Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2003.

Seâlibî, *Yetîmetü'd-Dehr* (şrh. thk. Müfîd Muhammed Kumeyha), I-IV, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983.

Sehâvî, Şemsüddin Ebi'l-hayr Muhammed b. Abdurrahman, *Fethu'l-mugîs bi-şerhi Elfiyyeti'l-hadîs* (thk. Abdülkerim b. Abdillah el-Hudayr- Muhammed b. Abdillah b. Fuheyd), I-V, Riyad: Mektebetü Dâri'l-Minhâc, 1426.

Selçuk, Bahir, "Harputlu Rahmî'nin Esbiyenâme'si Üzerine", *Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi*, I/2 (2014), s. 1-21.

Sûdî-i Bosnevî, *Şerh-i Dîvân-ı Hafız*, I-III, Bulak: Matbaatü'l-Kübrâ, 1250.

Sûdî-i Bosnevî, *Şerh-i Gülistân*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1286.

Sunguroğlu, İshak, *Harput Yollarında*, I-IV, İstanbul: Elazığ Kültür ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 1958-1968.

Suzan, Yahya, "Ebu'l-Hasan et-Tihâmî ve Ünlü Mersiyesi", *Şırnak Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 8/18 (2017), s. 152-166.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, *Tahrîcu ehâdîsi şerhi'l-Mevâkıf* (thk. Subhi Sâmerrâî), Beyrut: Âlemü'l-kütüb, 1986.

Şark İstiklâl Mahkemesi: Kararlar ve Mahkeme Zabıtları, VI/ I-V, Ankara: TBMM Basımevi, 2016.

Şeker, Şemsettin, *İbnülemin Mahmut Kemal İnal'ın Tarihî Romanı: Sabih*, yüksek lisans tezi, 2009, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

Şemseddin Sâmî, *Kāmûsü'l-A`lâm*, I-VI, İstanbul: Mihran Matbaası, 1307.

Şemseddin Sâmî, *Kāmûs-ı Türkî*, Dersaâdet: İkdâm Matbaası, 1317.

Şenler, Yaşar, "Unutulmuş Bir Yazarımız: Muhiddin Mekkî", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, IV/8 (2014), s. 1-16.

Şenler, Yaşar, *Hayatı Eserleri ve Edebiyat Anlayışıyla Muhiddin Mekkî*, Konya: Palet Yayınları, 2011.

Şeyh Gâlib, *Dîvân* (haz. Kalkışım, Muhsin), Ankara: Akçağ Yayınları, 1994.

Şeyh Gâlib, *Hüsn ü Aşk* (haz. Doğan, Muhammet Nur), İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2002.

Şihâbüddîn el-İbşîhî, *el-Müstatraf fî külli fennin mustazraf*, I-II, Beyrut: Menşûrât Dâru Mektebeti'l-Hayât, 1992.

Taner, Nihat, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Mersin'de İmar Hamlesi", *Mersin Deniz Ticareti,* sy. 280 (2015), s. 26-27.

Tarhan, Abdülhak Hâmid, *Bütün Şiirleri 3: Hep Yahut Hiç/ İlhâm-ı Vatan* (haz. Enginün, İnci), İstanbul: Dergâh Yayınları, 1999.

Tarlan, Ali Nihad, "Na`tler Arasında", *Hilâl,* sy. 45 (Nisan 1964), s. 1.

TBMM Albümü: 1920-1950, Ankara: TBMM Yayınları, 2010.

Tevcîh-i Cihât Nizâmnâmesi, Dersaâdet: Matbaa-i Cihân, 1331.

Tirmizi, *el-Câmi`u'l-Kebîr* (thk. Beşşâr Avvâd Ma`rûf), I-VI, Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1996.

Ubeydî, Muhammed b. Abdurrahmân, *et-Tezkiretü's-sa`diyye fi'l-eş`âri'l-Arabiyye* (thk. Abdullah el-Cübûrî), Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001.

Uçman, Abdullah, "İbnülemin Mahmud Kemal Rızâ Tevfik Mektuplaşması", *Kubbealtı Akademi Mecmuası,* sy. 171 (43/3) (2014), s. 43-53.

Us, Hakkı Tarık, *Meclis-i Meb`usan: 1293-1877*, I-II, İstanbul: Vakit Gazetesi Matbaası, 1954.

Uzun, Celalettin, "Çemişgezek Hamidiye Medresesi", *Vakıflar Dergisi,* sy. 52 (2019), s. 123-137.

Yahyâ Bey, *Dîvan* (haz. Çavuşoğlu, Mehmed), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1977.

Yavaş, Mesut, "Hacim Muhittin Çarıklı Bey ve Elcezîre İstiklâl Mahkemesi", *İstiklâl Mahkemeleri Sempozyumu: 10-11 Aralık 2015 Adıyaman,* Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 2016, s. 123-169.

Yıldız, Alim, *Kazancızâde Emin Edîb: Hayatı Şiirleri,* Sivas: Sivas Belediyesi Yayınları, 2015.

Yurdagür, Metin, "Lekânî, İbrâhim b. İbrâhim", *DİA,* XXVII, Ankara: TDV Yayınları, 2003, 130-131.

Zebîhullah Safâ, *Gencîne-i Suhan,* I-VI, Tahran: Müessese-i İntişârât-ı Emîr-i Kebîr, 1370.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA) Belgeleri:

BEO, 4256/319144.

İ. EV., 58/14.

İ. EV., 59/15.

İ. EV., 59/19.

İ.DH., 1448/1.

İ.HUS. 125/99.

Y.A.RES, 129/29.

Şark İstiklâl Mahkemesi Arşivi (ŞİMA) Belgeleri:

Belge nr. IM_T12_K018_D804-1_G018_0006.

Belge nr. IM_T12_K067_D610-1_G003_0007.

Belge nr. IM_T12_K067_D610-1_G004_0018.

Belge nr. IM_T12_K067_D610-1_G009_0010.

Belge nr. IM_T12_K067_D610-1_G014_0003.

Belge nr. IM_T12_K067_D610-2_G033_0002.

Belge nr. IM_T12_K067_D610-2_G039_0001-07.

Belge nr. IM_T12_K067_D610-2_G046_0027-28.

Belge nr. IM_T12_K067_D610-2_G053_0002-5.

Belge nr. IM_T12_K083_D804-1_G006_0021.

Belge nr. IM_T12_K083_D804-1_G011_0028.

Belge nr. IM_T12_K083_D804-1_G014_0001-2.

Belge nr. IM_T12_K083_D804-1_G017_0001-23.

Belge nr. IM_T12_K083_D804-1_G017_0018-19.

Belge nr. IM_T12_K083_D804-1_G019_0028-35.

Belge nr. IM_T12_K083_D804-1_G020_0001, 8, 13-15.

Belge nr. IM_T12_K083_D804-2_G021_0008-10.

Belge nr. IM_T12_K083_D804-2_G022_0011.

Belge nr. IM_T12_K083_D804-2_G028_0045-46.

Belge nr. IM_T12_K083_D804-2_G028_0064.

Koleksiyon ve Dosyalar:

İBB Atatürk Kitaplığı

İstanbul Müftülüğü Meşîhat Arşivi, Ulemâ Sicil Dosyaları, nr. 2658-02.

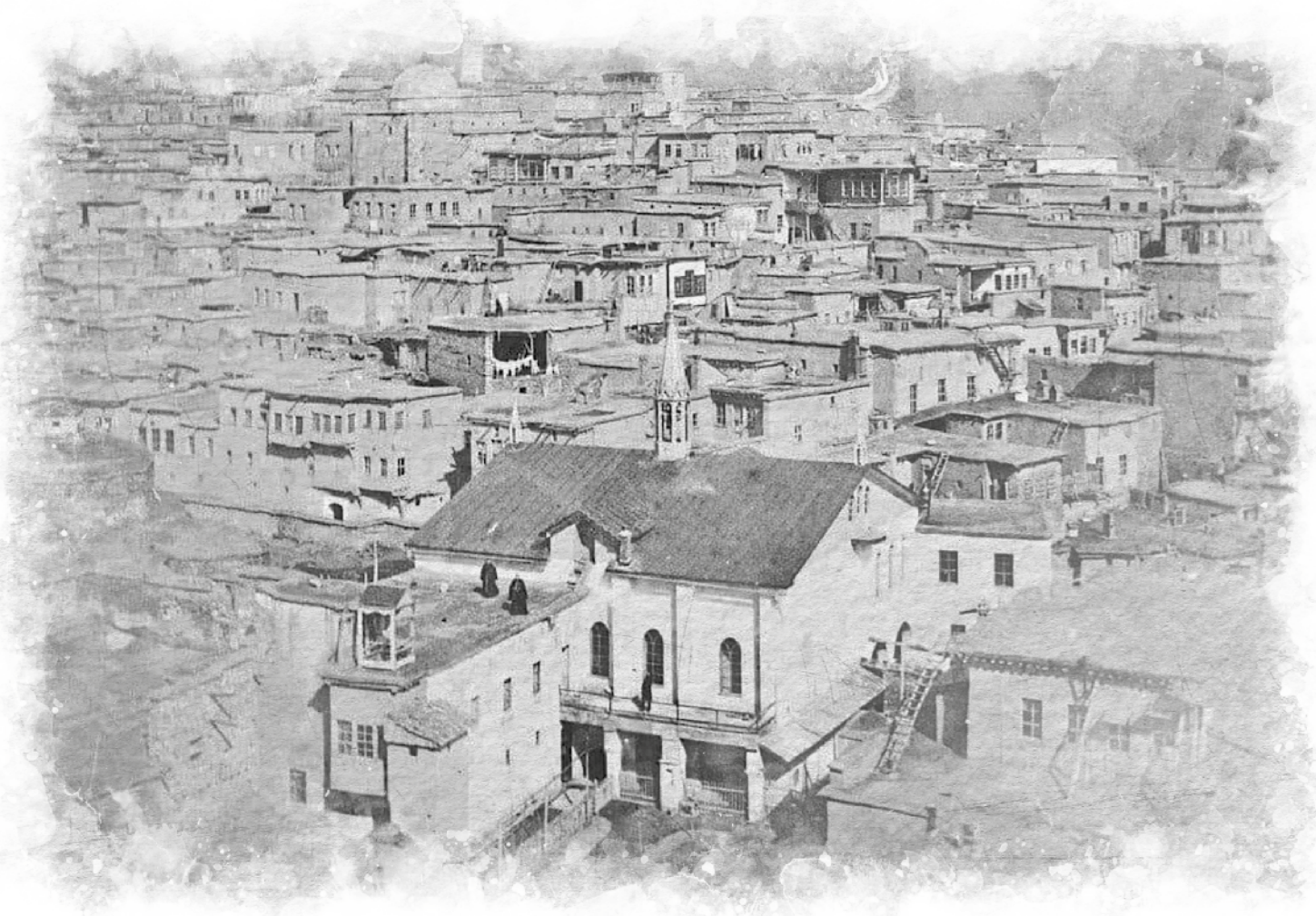
İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, İbnülemin Mektup Koleksiyonu, dosya nr. 238-239.

Kemâleddin Efendi'nin Diyânet İşleri Başkanlığı'ndaki özlük dosyası.

Prof. Dr. Canan Efendigil Karatay Koleksiyonu.

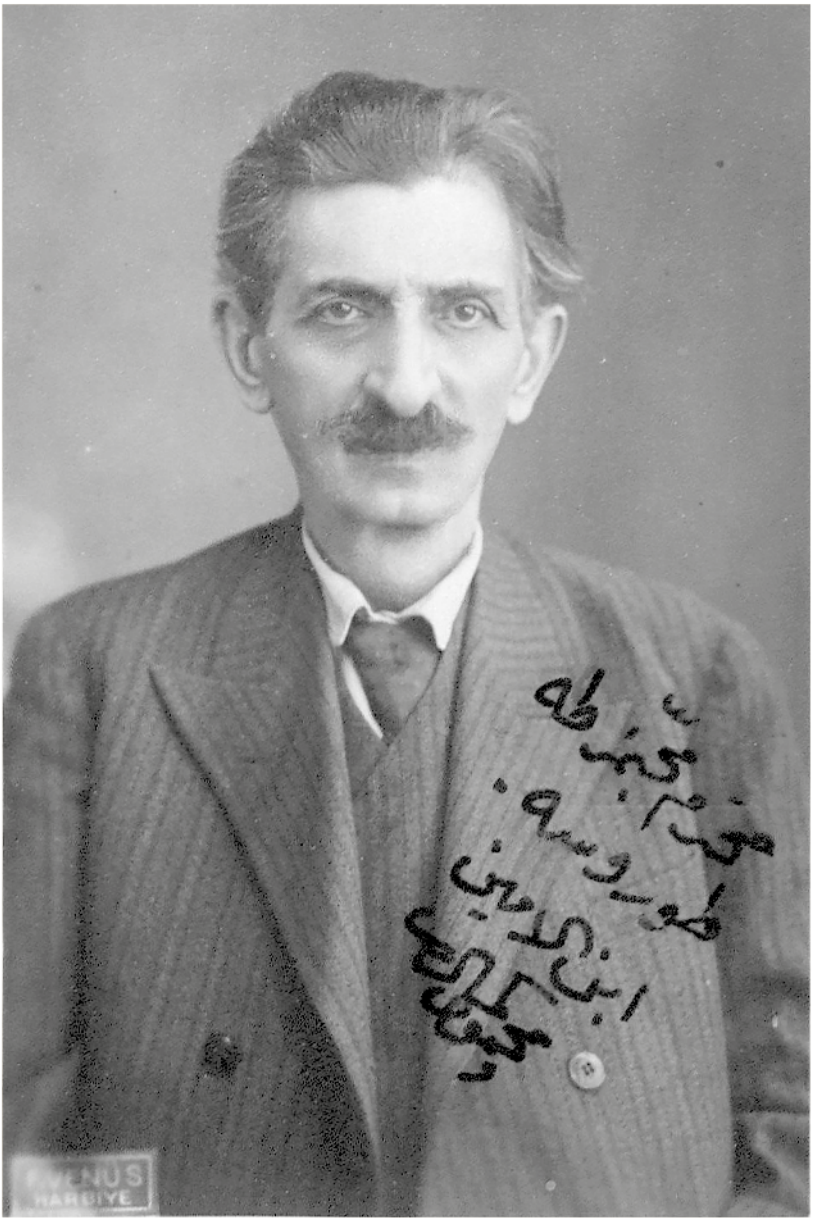
Salt Araştırma Arşivi (https://archives.saltresearch.org)

Şehir Üniversitesi, Taha Toros Arşivi.

XIX. asır Harput'undan bir kare.

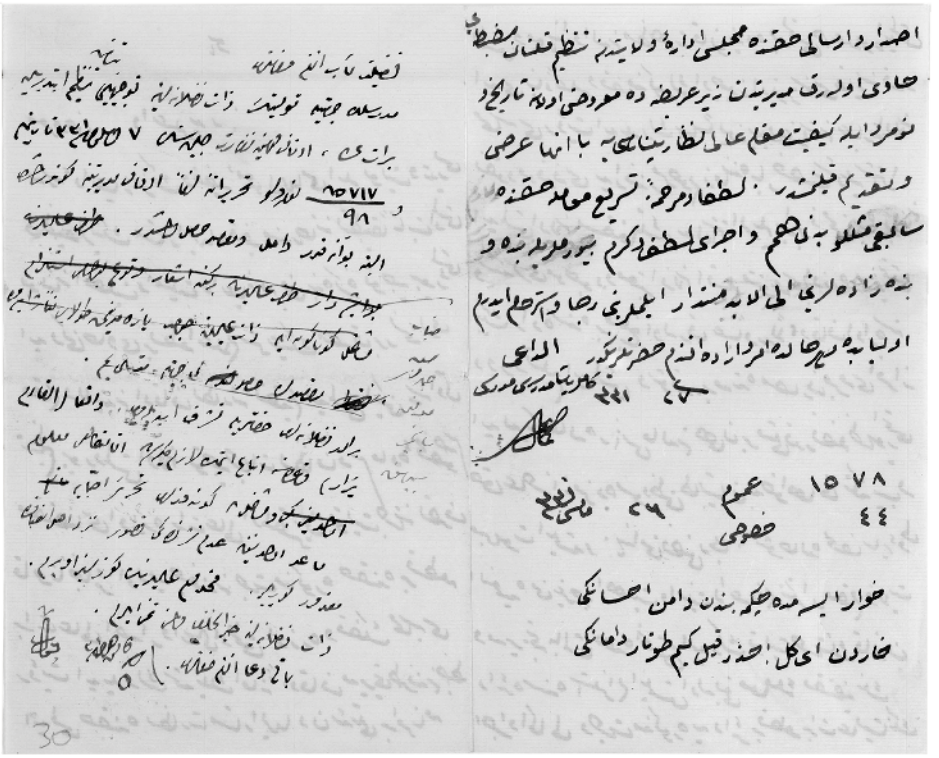
EKLER

İbnülemin'in gazeteci Taha Toros'a verdiği bir fotoğrafı.
Fotoğrafın çekildiği tarih 1935'tir.
(Şehir Üniversitesi, Taha Toros Arşivi. nr. 01560699008_001)

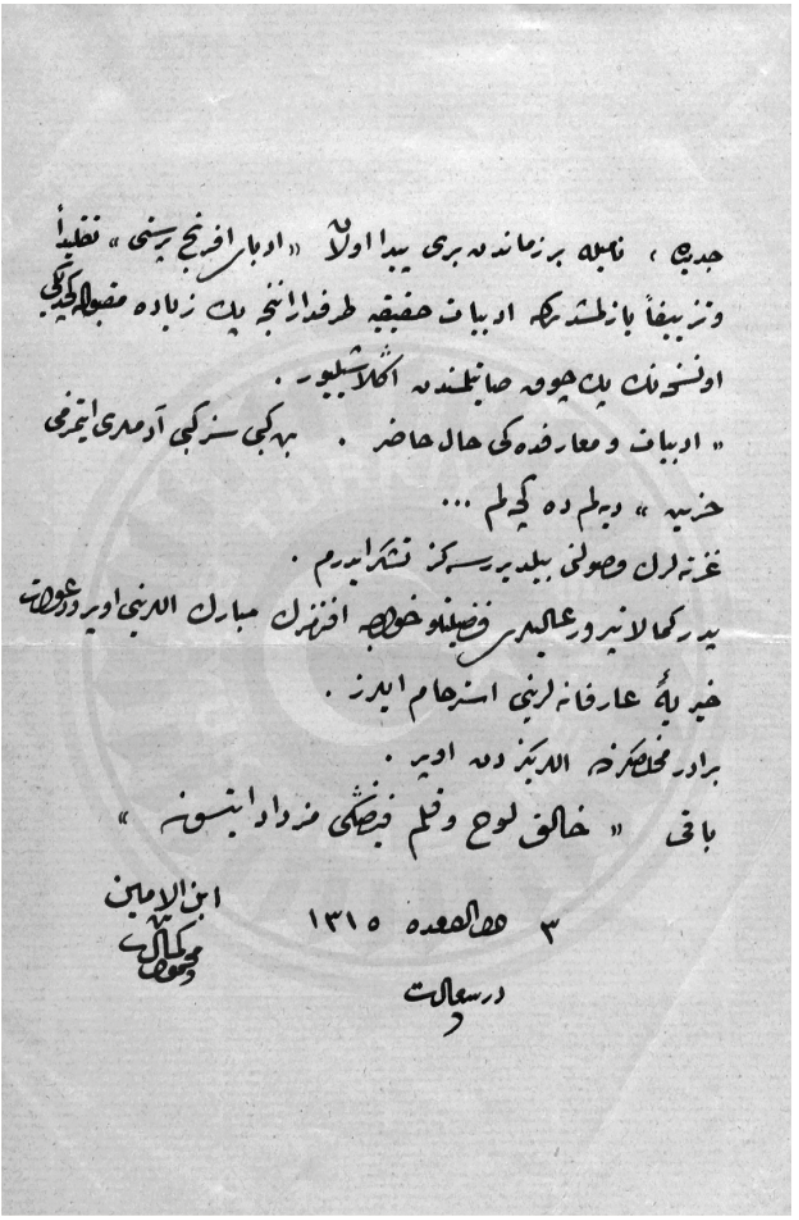
Elaziz'in (Elazığ) Osmanlı'daki son, Cumhuriyet dönemindeki ilk müftüsü müderris Mehmed Kemâleddin Harputî Efendi.

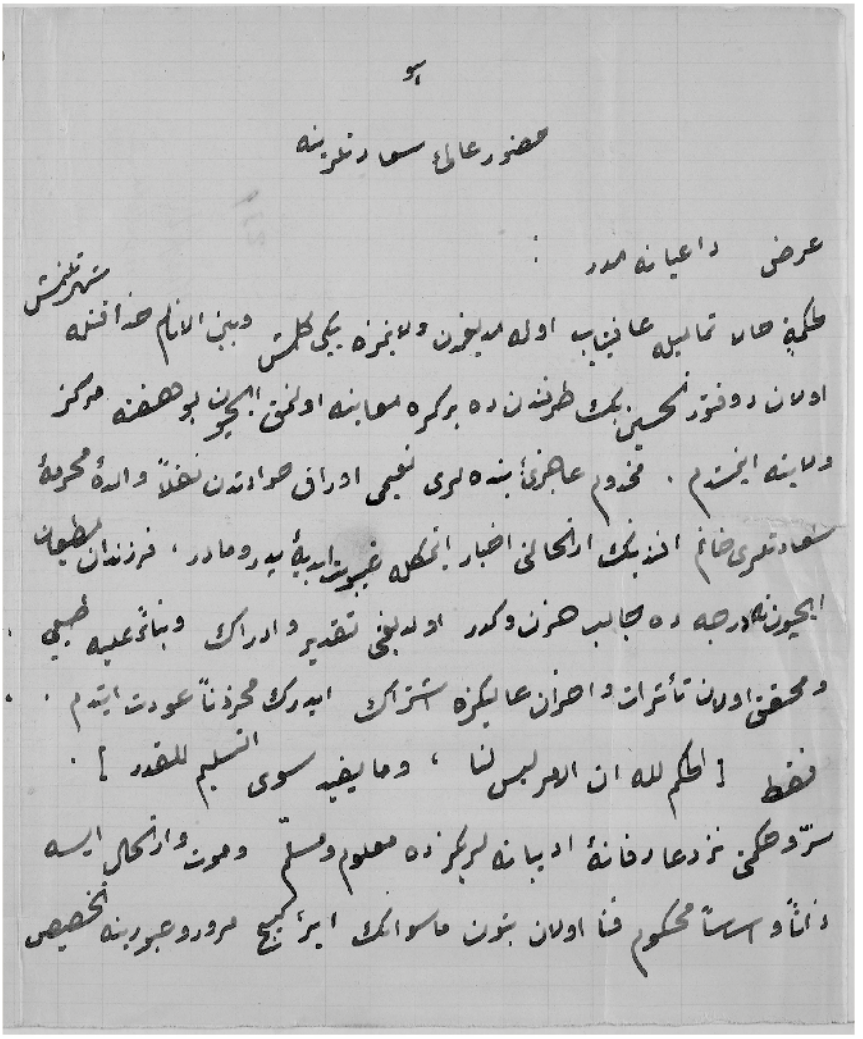
Kemâleddin Efendi'nin yolladığı bir mektubun son sayfası (sağda) ve
İbnülemin'in cevap müsveddesi (solda).
(İbnülemin Mektup Koleksiyonu, nr. 238)

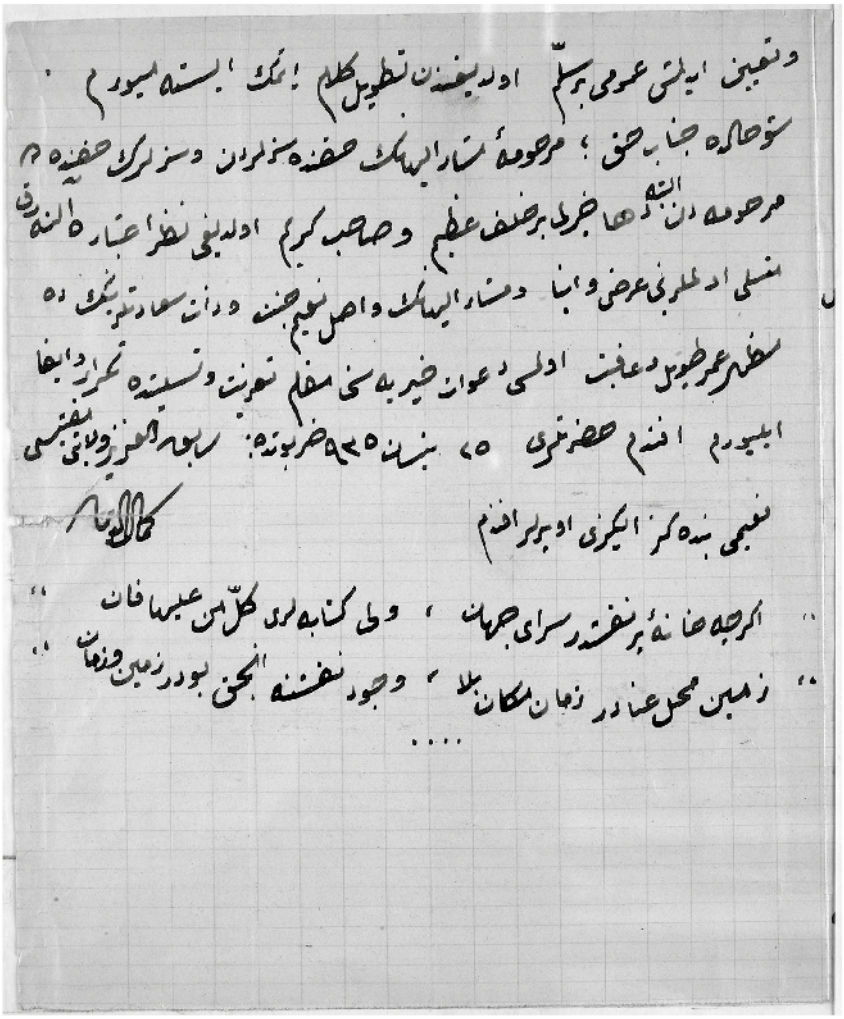
İbnülemin'in Kemâleddin Efendi'ye yazdığı 3 Zilkade 1315/26 Mart 1898 tarihli mektubunun ilk sayfası.

İbnülemin'in Kemâleddin Efendi'ye yazdığı 3 Zilkade 1315/26 Mart 1898 tarihli mektubunun ikinci sayfası.
(ŞİMA, IM_T12_K083_D804-1_G014_0001-02)

Kemâleddin Efendi'nin İbnülemin'e gönderdiği son mektup (s. 1).

Kemâleddin Efendi'nin İbnülemin'e gönderdiği son mektup (s. 2).
(İbnülemin Mektup Koleksiyonu, nr. 239)

Elinizdeki kitap Osmanlı bakıyyesi iki zâtın, İbnülemin Mahmud Kemâl Bey (1871-1957) ile Mehmed Kemâleddin Efendi'nin (1867-1936), yarım asırlık dostluklarının en büyük nişânesi olan mektuplarını ihtivâ etmektedir. İbnülemin çok yönlü bir kültür adamıdır. Kemâleddin Efendi ise Harput'un köklü âilelerinden Efendigillerin müderrislik ve Mamûretülazîz (Elazığ) müftülüğü yapmış önemli bir ferdidir. Harput'a kurulan Yusuf Kâmil Paşa Medresesi'nin inşâ ve idâmesinde büyük emeği olan İbnülemin'in babası Mühürdâr Mehmed Emin Paşa ile Kemâleddin Efendi'nin babası müderris Hacı Abdülhamid Hamdî Efendi arasında başlayan dostluk onların çocuklarının da dostluklarına vesile olmuş ve bu samimî irtibât Kemâleddin Efendi'nin vefâtına kadar sürmüştür. Devir ve muhitlerinin mühim simâlarından olan bu iki dostun İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi ile TBMM Şark İstiklâl Mahkemesi Arşivi'nde mahfuz mektupları ilim ve edebiyat tarihimize, yakın dönem Harput kültür tarihi araştırmalarına katkı sağlayacaktır.

